

Van Trente tot Twente

De discussie rond het begrip „internaat” is, na jaren van sluimering, weer opgeleefd. De groeiende kritiek, welke dit instituut met name sedert de negentiende eeuw ondervond, heeft in de laatste jaren plaatsgemaakt voor een wat genuanceerder benadering van dit probleem, waarbij vooral de sociologen enige argumenten pro aandragen. Zojuist verscheen een boekje *Beroepsvorming in internaatsverband*, hetwelk een bijdrage beoogt te leveren tot de discussie¹⁾.

Aan het instituut van het internaat ligt ten grondslag de beslissing van het concilie van Trente (1563), de opleiding van de geestelijkheid te laten plaatsvinden in het „seminarium puerorum” en het „seminarium clericorum”. Dertig jaar na dit principiële besluit waren er in Europa ongeveer 1.000 seminaria, een succes dat de vorming in internaatsverband ook voor andere groepen stimuleerde.

Primair is het internaat, naar de bondige formulering van Van Doorn, een vormingsformule, een sociale pressure-cooker. Het was hierop dat in de negentiende en twintigste eeuw zich de kritiek ging richten, kritiek zowel van academische als van literaire aard. Wat het laatste betreft, men kan zelfs spreken van een romantraditie in de Engelse literatuur met haar frequente aanvallen op de „public school” en in feite de gehele „Establishment”. Maar of het nu „science” of „fiction” was, aan alles lag steeds ten grondslag de kritiek op „de antipatie op de toekomstige elitepositie en het daardoor gemotiveerde isolement” (Van Hessen).

Na 1900 verdwijnt in de meeste landen langzamerhand de kostschool, het internaat als systeem van elite-reproductie. Enige oorzaken: professionalisering krijgt de overhand op elitestilering en daarmee „achieved” status op „ascribed” status; er voltrok zich een proces van groeiende sociale en culturele autonomie van de jeugd; het geestelijk isolement kon door de opdringende communicatiemiddelen niet langer worden gehandhaafd.

Gesteld kan dus worden dat de korpsformule, d.w.z. het sociologische aspect van het internaat, in deze tijd minder bruikbaar is. Daarentegen bieden het groeiend aantal soorten bureaucratieën en de voortgaande professionalisering en academische specialisering juist nieuwe mogelijkheden om de internaatsvorm toe te passen. Het is

nu echter niet meer alleen een of andere korpsformule die gestalte moet krijgen in deze nieuwe internaten; neen, zij moet worden toegepast in combinatie met de door de maatschappij gestelde eis van specialistische beroepsdifferentiatie. Deze combinatie stelt het internaat-nieuwe-stijl voor grote problemen, problemen die dikwijls worden opgelost door te kiezen voor een duidelijke scheiding tussen algemene vorming en specialistische scholing nadien (militaire academie — wapenschool, business school — traineeship). Primair blijft echter de eis dat vermeden dient te worden dat de nieuwe internaatsvormen leiden tot even zovele nieuwe patronen van autoritaire gezagsverhoudingen en kastegeest. Van Doorn doet daartoe dan ook de suggestie bewust tegenkrachten in het vormingsmilieu op te roepen en te stimuleren, omdat ieder korps nu en in de toekomst zal moeten worden gevormd uit een pluraliteit van inbrengen. De belangrijkste functie van de korpsvorming is dan „het leren plaatsen van ieders bijdrage in het totaal der inspanningen”. Gesloten elitevorming is taboe: „De adellijke heren en de geestelijke heren zijn ondergegaan in een maatschappij van louter heren”.

Een van de toepassingen van de moderne internaatsvorm is de Technische Hogeschool Twente, al heeft men in Drienerlo een begrijpelijke afkeer van het, rijkelijk met stereotypen beladen, woord „internaat”. De bij de voorbereiding van de T.H.T. gelanceerde term „experiment in het bos” was ook weinig geschikt om degenen die bezwaar hadden tegen de opzet van de nieuwe T.H. te overtuigen en versterkte alleen maar de indruk van een „maatschappelijk isolement”. Nu, na meer dan een jaar ervaring, hebben vele tegenstanders, waaronder de S.V.B., hun visie ingrijpend herzien. Naar het oordeel van Drs. K. S. Levisson, in deze bundel rapporteur over de in Drienerlo opgedane ervaringen, valt het met het isolement wel mee, zelfs geografisch: „Efteling van het oosten” wordt de T.H.T., na de stroom bezoekers in het eerste jaar, ook wel geheten. De essentie van de campus-gedachte is de integratie van de studie-, woon- en vrijetijdsverbanden der studenten. Zij heeft daardoor een voorsprong op de orthodoxe vormen van hoger onderwijs, waar deze kaders niet of nauwelijks zijn geïntegreerd en men, geestelijk gesproken, niet minder geïsoleerd zit dan in Twente. Terecht merkt Lammers op: „Het valt sterk te betwijfelen of contacten met hospita's nu zo'n overweldigend belangrijke communicatieve functie tussen het universitaire en het burgerleven vervullen”.

Vlaardingen.

P. A. DE RUITER.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Van Trente tot Twente, door Drs. P. A. de Ruiter	35	De ontwikkeling van de economische structuur van de E.E.G., door Drs. J. H. van Ommen	47
De Stichting van de Arbeid in perspectief, door Prof. Dr. W. Hessel	36	Boekbespreking:	
Monetaire varia. (II), door Prof. Dr. Ir. J. Goudriaan	38	Prof. Mr. J. Wiarda: Mercatura honesta/Eerbare handel, bespr. door Mr. J. W. van der Zanden	50
Concurrentieverhoudingen tussen Europa en de Verenigde Staten, door Prof. Dr. H. M. H. A. van der Valk	44	Geld- en kapitaalmarkt, door Prof. Dr. C. D. Jongman	52

Schrijver constateert dat de Stichting van de Arbeid nog steeds niet is overleden, maar wel versuft is en geleidelijk aan bijziende is geworden. Het komt hem voor dat, nu de Stichting van het loonbeleid ontlast is, zij zich zou moeten beraden over de vraag wat nu haar functie in het sociaal-economisch bestel moet zijn. Aanknopingspunten zijn er volgens schrijver in overvloed. Zo acht hij het een aannemelijke probleemstelling zich af te vragen, op welke punten de ondernemingsgewijze produktie spanningen oproept die een correctie behoeven. Van werkgeverszijde vraagt dat de volledige erkenning van de vakbeweging, ook binnen de onderneming, als gesprekspartner, niet alleen met betrekking tot de arbeidsvoorwaarden, maar ook met betrekking tot de arbeidsmogelijkheden en de arbeidsverhoudingen. Schrijver is van mening dat er grond is voor de verwachting dat de Stichting thans het diepste dieptepunt is gepasseerd.

De Stichting van de Arbeid in perspectief

Het unicum.

Met de oprichting van de Stichting van de Arbeid direct na de oorlog schiepen de werkgevers- en werknemersorganisaties een unicum. Met de stichtingsakte werd de sociale vrede getekend, beleed men een coördinatie met het sociaal-economisch beleid in het algemeen en kwam een zekere centralisatie van loononderhandelingen in de vorm van landelijk overleg tot stand. Met een politiek van loonronden werkte de vakbeweging mee bij de invoering van produktiviteitsbevorderende bedrijfsorganisatorische voorzieningen die de stroomlijning van de loonvorming via werkclassificatie en gemeten tarieven mogelijk maakte. In het buitenland sprak men vol verbazing over een „nationwide system of job evaluation”.

De sociale partners beschikten over deskundig leiderschap, doordrongen van het belang van overleg in loon- en andere zaken. Ook andere zaken, want in het verlengde van de Stichting was de Sociaal-Economische Raad en voor de bedrijfstakken de p.b.o. geprojecteerd. De vooroorlogse ervaring deed immers de behoefte aan sociaal-economische ordening voelen. Toen de Sociaal-Economische Raad tot stand was gekomen bleef de Stichting functioneren. Men zag een zinvolle taakverdeling. Beide organen konden als organen van vernieuwing worden gezien, met als taak de maatschappelijke ontwikkeling selectief en positief te sturen. Een voorwaarde daartoe was dat men voldoende frequent tot eenstemmigheid zou kunnen komen.

Het redres.

De economische ontwikkeling ging beter dan werd verwacht. De ordeningsgedachte verbleekte tegen die achtergrond. De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, de belofte van medezeggenschap op bedrijfstakniveau, liep vrijwel vast in het zand. De fut ging ook uit de geleide loonpolitiek. Zij liep vast in een warwinkel van Stichtings- en S.-E.R.-normen, slechts gehoorzamen aan de wet van de loonpolitieke rekenkunde, nl. de wet der verfijning, totdat men door de bomen het bos niet meer ziet. Sedert het ogenblik dat in Nederland de politiek van loonronden c.a. werd losgelaten, begint men er elders wat in te zien en pleit men zelfs voor een inkomenspolitiek. In „Wenkend Perspectief” ontwierp het

N.V.V. destijds een inkomenspolitiek. Blijkbaar te vroeg.

Hoe dat zij, de loondifferentiatie kreeg een kans, omdat er tussen de bedrijven verschillen bestaan in rendabiliteit, produktiviteit en werkgelegenheid. De wet der verfijning werkte hier naar hartelust verder. Er is in die dagen wat afgerekend, tot in het belachelijke toe, al moet erkend worden dat het Centraal Bureau voor de Statistiek enorm verrijkt werd. Alsof de onzekerheidsmarges verwaarloosbaar waren, zette men zich aan scherpzinnige berekeningen, ontwierp men blokken- en andere theorieën totdat opnieuw er niemand nog iets van begreep. In feite werd de loonpolitiek gesmoord in de cijfers. Intussen wies het zwarte loon tot een gemiddeld niveau van een doorsneeloonronde. Wie nu opnieuw voor een geleide loonpolitiek pleit wordt door de temporaire geschiedenis verplicht aan te geven hoe de wet der verfijning en de wet der zwarte loonvorming kan worden opgeheven, wil men althans serieus worden genomen. Datzelfde geldt voor hen die roepen dat naar de produktiviteit teruggekeerd moet worden, een plaats waar we overigens nooit reëel hebben gestaan.

Drainage van concepties.

Organisatorisch verschoven de zwaartepunten, althans in conceptie, van het College naar de Stichting en van de Stichting naar de bedrijfstakken. Echter noch het College noch de Stichting bleek zich voldoende terug te kunnen houden, zodat in de praktijk maar weinig veranderde. Thans geldt dat de Stichting de collectieve arbeidsovereenkomsten alleen toetst op een aantal centrale loonpolitieke elementen en wat de loonsverhoging zelf betreft het College ermee volstaat de Minister te adviseren van zijn bevoegdheid tot onverbindendverklaring gebruik te maken. Van werkgeverszijde was men daar weinig enthousiast over. Daar wilde men aan het College een belangrijke taak blijven geven. Met een vrees voor het nieuwe, die met het ondernemerschap op gespannen voet staat, brengt men geen visie op die de wet der verfijning en de wet der zwarte loonvorming omzeilt. We zijn haast geneigd te stellen dat de werking van beide wetten voor verantwoording van de werkgevers komt. In de Stichting willen zij cijferen, in de bedrijven eventueel meer betalen.

Intussen werd in de S.-E.R. regelmatig de ruimte berekend. Echter herhaald aan de krappe kant. De discussie speelde zich daar af tussen werknemers- en kroonleden. De werkgeversleden hebben niet de indruk gewekt hun ondernemersinitiatief in te zetten wanneer er op nationaal niveau zaken gedaan moesten worden. Dit is daarom opmerkelijk omdat zij de medezeggenschap terugwijzen met onder andere het argument dat de werknemers geen deskundig initiatief kunnen opbrengen.

Om sneller loonpolitiek te kunnen bijsturen werden op een gegeven moment de halfjaarlijkse rapporten ingevoerd. De opzet was een brede. Niet alleen de loonpolitiek doch ook andere instrumenten zouden worden belicht. Daar is weinig van terecht gekomen. Eigenlijk bleef de loonpolitiek een restpost. Het nadelige effect was dat de contractbeëindigingen zich ophoopten in de maand januari. Dat deed de behoefte aan langlopende contracten gevoelen. Philips liep daarmee vooraan. Echter, met als resultaat dat het daar ingevoerde langlopende contract aan de besprekingen in de Stichting werd gebonden. De heer. Bavinck van Philips doet aan besprekingen mee, om tijdig te kunnen vaststellen wat de uitkomsten van het Stichtingsoverleg zullen zijn voor het Philips-contract en omgekeerd.

Drainage van de Stichting.

In het afgelopen jaar heeft de S.-E.R. met betrekking tot het voorlopig bij wijze van proef te hanteren loonsysteem een advies uitgebracht dat verdeeld was. Ook in het nieuwe halfjaarlijks rapport ontbrak de eensgezindheid. Zowel het loonsysteem als de loonsverhoging kwam in de Stichting ter bespreking. Ook zij wist niet tot eenstemmigheid te komen. Op verzoek van de Stichting trad de Minister als scheidsman op. De Minister van Sociale Zaken stelde vast dat de in het halfjaarlijks rapport opgenomen endogene loonraming gevolgd kon worden en de gevarenzone daarboven lag. Het College van Rijksbemiddelaars zou de Minister moeten adviseren wanneer het wapen der onverbindendverklaring zou moeten worden gehanteerd. De Stichting zou zich moeten beperken tot het toetsen van de contracten op een viertal punten door haar nader overeen te komen, nl. het minimumloon, de loonindexering, equal pay en arbeidstijd. Ook hierover kwam de Stichting niet tot overeenstemming. Opnieuw deed de Minister een uitspraak: het minimumloon zal liggen op f. 120 per week. De drie andere punten zijn door precedenten eigenlijk al vastgelegd. Het Philips-contract heeft de arbeidstijd en de indexering geregeld, terwijl de Minister al heeft doen weten dat de equal pay voor gemengde functies dient te worden ingevoerd.

Men kan dus zeggen dat de Stichting geleidelijk door herhaald gebrek aan distantie éerst en unanimitéit daarna haar werkgebied heeft gereduceerd. De belangrijkste punten van de loonpolitiek zijn verschoven. Het loonbeleid zelf naar de bedrijfstakingen en het minimumloon naar de wetgever, terwijl de Minister de arbiter is geworden. De Stichting is nog steeds niet overleden. Dat zou naar buiten ook een schok teweegbrengen. De Stichting is echter wel versuft. Het is merkwaardig te moeten vaststellen dat enkele dagen nadat het overleg inzake het minimumloon in de Stichting werd afgebroken dezelfde Stichting zich gehaast heeft de Minister te schrijven dat zij bereid was het door de Minister per

arbitrage vastgestelde loonsysteem voor 1966 uit te voeren. Wat zou er gebeurd zijn indien dat niet het geval was geweest? Dan had de Minister de loonpolitiek aan zich moeten trekken. Zou er een loonronde gekomen zijn of zou het College met een of andere toetsing belast geworden zijn? Hoe dat zij, de Minister had niet passief kunnen blijven. Praktisch had hij de dood van de Stichting hebben moeten constateren. Maar zie, de Stichting gaf nog een levensteken. We zijn nieuwsgierig wie hier welke initiatieven heeft genomen.

Wie deed het?

De vraag rijst aan wie de verlamming van de Stichting moet worden toegerekend. Peilen we goed, dan is er een stemming in den lande die de werknemersorganisaties verantwoordelijk stelt. Die zouden hun eisen op alle fronten opschroeven: hogere loonsverhogingen, vermogensaanwasmeling, bevoordeling, georganiseerden, welvaartvast minimumloon, arbeidstijdverkorting enz., enz. De sterke recente prijsstijgingen zijn bovendien gemakkelijk te herleiden tot de sterke recente loonsverhogingen. In feite zou dus de vakbeweging het centrale overleg hebben verlamd.

We zouden daar een andere lezing tegenover willen stellen. Het komt ons voor dat het aan werkgeverszijde thans ontbreekt aan voldoende visie, leiderschap, eensgezindheid en deskundigheid. Op vrijwel geen enkele claim, die de vakbeweging de laatste jaren heeft uitgewerkt en die in het verlengde ligt van de naoorlogse vernieuwingswil, zijn de werkgeversorganisaties met tegenvoorstellen gekomen die een substantiële inhoud hebben. Het is duidelijk dat de vakbeweging, wanneer zij er vrijwel niet in slaagt via de Stichting — afgezien van de S.-E.R. — tot een verdere ontwikkeling van het maatschappelijk bestel te komen, naar andere wegen zoekt. De Stichting bedoelde de vernieuwingswil aan de overlegtafel te buigen, niet te breken. De Stichting bedoelde een in de maatschappij ingebouwd vernieuwingsorgaan te zijn. Dat veronderstelt dat de werkgeversorganisaties bereidheid tonen mee te construeren. Dat veronderstelt niet dat de werknemersvoorstellen met vlag en wimpel de eindstreep van het overleg halen. Geleidelijk aan is de Stichting echter bijziende geworden.

Men zou kunnen stellen dat in Nederland op sociaal-economisch gebied de wet van de entropie, een verval van orde is ingetreden. Het aantal politieke partijen neemt toe, de categorale organisaties ook, de werkgeversorganisaties zijn en blijven heterogeen. Een middelpuntvliedend proces is op gang gezet. De werkgeversorganisaties lijken het nieuwe te gaan vrezén. De wet van de entropie gaat gepaard met een polarisatieproces. Uniek is de vorming van een anti-stakingsfonds, het garantiefonds der werkgevers. De geestelijke vader daarvan is vast geen zoon van de geestelijke vader van de Stichting van de Arbeid.

Nieuwe taken.

Het komt ons voor dat, nu door de ontwikkeling der dingen de Stichting van de Arbeid van het loonbeleid ontlast is, zij zich zou moeten beraden over de vraag wat toch eigenlijk haar functie in het sociaal-economisch bestel nú moet zijn. Er zijn aanknopingspunten in overvloed. Meer dan ooit, zo komt het ons voor, zijn alle partners bereid van de ondernemingswijze productie,

Prof. Goudriaan gaat in dit tweede deel van zijn „Monetaire varia” in op drie belangrijke vragen. De eerste vraag: of een snel en voldoende optreden tegen ernstige deflatie met de thans beschikbare middelen gewaarborgd is, beantwoordt hij ontkennend. Eveneens ontkennend luidt zijn antwoord op de tweede vraag: of de schommelingen in de grootte van de oogsten een bezwaar zijn tegen de collectieve monetisatie van agrarische produkten. In het derde punt dat hij aan de orde stelt, betoogt Prof. Goudriaan dat men onder de tegenwoordige omstandigheden, nu een voedseltekort voor een belangrijk deel van de wereldbevolking dreigt tegelijk met een verslapping van de groei van de internationale handel, niets verderfelijkers kan doen dan uit angst voor een overvloed van onverkoopbare goederen zijn toevlucht nemen tot produktiebeperkende maatregelen. De monetisatie van tijdelijk onverkoopbare goederen daarentegen geeft een impuls tot verhoogd verbruik en daarmee weer tot verhoogde produktie, en dat is volgens Prof. Goudriaan precies wat nu noodzakelijk is.

Monetaire varia

(II) *

Drie belangrijke vragen

1. Is snel en voldoende optreden tegen ernstige deflatie met de nu beschikbare middelen gewaarborgd?

De heer Van Gelder is optimistisch; ik ben overtuigd dat men deze vraag ontkennend moet beantwoorden. Het is wel mogelijk, dat ik met de mentaliteit van de „in mij slapende (maar desalniettemin waakzame) technicus” aan waarborgen hogere eisen stel dan mijn opponent. Wij construeren als ingenieurs geen bruggen met de gedachte: zij zullen het waarschijnlijk wel houden. Wij maken ze zo sterk dat als alles tegenloopt en de meest ongunstige belastingen toevallig samentreffen, de bruggen nog met een twee- of drievoudige zeker-

(vervolg van blz. 37)

de vrijheid tot ondernemen, uit te gaan. Daarom is het een aannemelijke probleemstelling zich af te vragen op welke punten de ondernemingsgewijze produktie spanningen oproept die een correctie behoeven. Van werkgeverszijde vraagt dat de volledige erkenning van de vakbeweging als gesprekspartner, niet alleen met betrekking tot de *arbeidsvoorwaarden*, maar ook met betrekking tot de *arbeidsmogelijkheden* en de *arbeidsverhoudingen*. Dat betekent de erkenning van de vakbeweging ook binnen de onderneming, hoe ook nader georganiseerd. Meer en meer vraagt de menselijke factor in het ondernemingsgebeuren de aandacht. De wetenschap is er intensief mee bezig. Haar grondnoties zijn verwant aan die van de ondernemers die op sociaal terrein voortrekkers zijn en aan die van de vakbeweging.

Oppervlakkig gezien is er, zoals gezegd, een polarisatieproces. Echter, daaronder ligt een proces van verruiming en vernieuwing van standpunten en visies, die daardoor naar elkaar toegroeien en een voedingsbodemp kunnen zijn voor een vernieuwingsbeleid, te concipiëren door de Stichting van de Arbeid. Men denke slechts aan de wijze waarop in ondernemerskringen geëngageerd wordt op uitwassen in eigen kring. Al met al is er grond voor de verwachting dat de Stichting thans het diepste dieptepunt is gepasseerd. We zijn benieuwd.

Enschede, 5 januari 1966.

W. HESSEL.

heid blijven staan. Deze eis van *volstreekte bedrijfszekerheid* moet men in versterkte mate aan de stabiliteit van het economisch leven stellen en aan deze harde eis is onder de tegenwoordige omstandigheden niet voldaan.

Het „uitgebreide arsenaal van moderne wapens”, waar de heer Van Gelder zo prettig over schrijft, is in wezen en met name wat betreft het internationale ruilverkeer, niet beter gesorteerd dan dertig jaar geleden. Men heeft de *organisatie* zeer belangrijk verbeterd, maar principieel nieuwe *technieken* zijn niet toegepast noch overwogen, behalve dan het verlenen van giften. Maar met „Liefdadigheid naar Vermogen” kan men op nationale schaal de werkloosheid niet bestrijden noch op internationale schaal de versterking van de ruilverhoudingen door een plotselinge of sluipende val van grondstofprijzen.

Ik heb op blz. 710 van „E.-S.B.” van 4 augustus 1965 een reeks van argumenten en van feiten gegeven om het onvoldoende van de tot dusver aanvaarde technieken aan te tonen; de heer Van Gelder stelt daar niets tegenover. Ik heb dus niets om op te antwoorden. Ik wil alleen mijn lijst aanvullen door te verwijzen naar de argumenten van Governor Strong, opgenomen in Keynes' „Treatise on Money” ¹⁾. Deze „reasonable doubts of practical men” hebben zelfs Keynes als orthodox nominalist aan het twijfelen gebracht over de doeltreffendheid *onder alle omstandigheden* van de bestaande technieken van kredietverlening als middel tegen spontane deflatie. En dertien jaar later, in 1943, schreef Keynes aan Benjamin Graham: „I was one of the pioneers in advocating buffer stocks for this very purpose” (a stable price level) ²⁾.

Maar de tegenwoordige toestand in de internationale

* Het eerste gedeelte van dit artikel is gepubliceerd in „E.-S.B.” van 5 januari 1966.

¹⁾ „A Treatise on Money”, 1930, Volume II, blz. 340 - 345.

²⁾ Benjamin Graham and Julius Hirsch: „A new proposal to stabilize prices, production and employment”, New York, september 1952, Appendix V, Hitherto unpublished letter of Lord Keynes, dated December 31, 1943.

monetaire sfeer toont nog een extra gevaar voor ernstige storingen, niet ongelijk aan dat van de jaren dertig. Het is de tegenstelling tussen de Angelsaksische landen die meer van hun kredietpapier in omloop willen brengen, desnoods verpakt in een collectieve reserve-eenheid van papier zoals de Cru of de Fu, en de landen van het Europese vasteland, met name Frankrijk, die een materiële basis noodzakelijk achten. Het is „The Fight for Financial Supremacy”, voor een deel zich afspelend „Behind the Scenes of International Finance”³⁾, die nu even of bijna even noodlottige gevolgen kan hebben als in 1931. En ook al zou men tot een overeenkomst komen op de basis van internationaal kredietpapier dan nog geldt de uitspraak van Paul Einzig: „...so long as the participants in international liquidity schemes are sovereign states and not subject to the overriding authority of a world government, they would be in a position to terminate their participation. If any of the more important states did so, the whole house of cards would collapse”⁴⁾.

... „the house of cards built by international finance for the second time in the century”, schreef ik vrijwel gelijktijdig met Einzig in „E.-S.B.” van 1 april 1964.

2. Zijn de schommelingen in de grootte van de oogsten een bezwaar tegen de collectieve monetisatie van agrarische produkten?

De heer Van Gelder heeft met het aanroeren van deze vraag een goed werk gedaan: deze zaak verdient de volle aandacht. Milton Friedman is in 1951 tamelijk vlug en zonder statistische documentatie tot de conclusie gekomen, dat de wisselvalligheid van de oogsten het opnemen van alle agrarische produkten in het grondstoffenpakket onmogelijk maakt. Maar men moet hierbij in het oog houden, dat Friedman in zijn artikel een soort grondstoffenv valuta bestrijdt die noch door Graham, noch door mij ooit is verdedigd, maar geheel van Friedmans eigen vinding is⁵⁾. Hij kiest namelijk partij voor het oude museumstuk van Peel's Banking Act van 1844 (!) en stelt de eis dat de hoeveelheid fiduciaire betaalmiddelen bevroren moet worden, zodat elke vermeerdering van betaalmiddelen ten volle gedekt moet zijn door goud of grondstoffen. Het is duidelijk dat hij zich zodoende van een vrijheid berooft, die in een modern geldstelsel onmisbaar is gebleken en die ik bijv. in 1932 in „How to stop deflation?” reeds uitdrukkelijk als een noodzakelijkheid heb vermeld⁶⁾.

In 1959 heeft Harmon het vraagstuk een beslissende stap vooruit gebracht door, bij mijn weten voor het eerst, een kwantitatieve benadering te geven van de invloed van de wisselvalligheid der oogsten op vraag en aanbod van agrarische grondstoffenpakketten⁷⁾. Hij berekent voor elk van 10 belangrijke artikelen (zie tabel 1)

de jaarlijkse procentuele afwijking van de trend, bepaald als een zevenjaars meeschuivend gemiddelde en berekent daaruit de procentuele standaardafwijking voor elk artikel. Vervolgens kent hij aan elk artikel in het pakket een zeker gewicht toe in verband met zijn relatieve betekenis in de internationale handel en berekent daaruit de gewogen standaardafwijking voor de hoeveelheden in het pakket. Onderstaande tabel 1 is een vertaling van Appendix Table 2 in het boek van Harmon.

TABEL 1.

Variaties in de opbrengst per ha van bepaalde oogsten gewogen in overeenstemming met hun relatieve betekenis in de internationale handel voor de jaren 1935—1938

Artikel	Standaardafwijking in procenten	Gewicht toegekend in procenten	Gewogen standaardafwijking in procenten
Tarwe	10,8	15,68	1,69
Mais	11,5	7,06	0,81
Katoen	11,5	23,11	2,66
Tabak	4,3	10,12	0,43
Rietsuiker	16,9	14,83	2,50
Rijst	5,5	8,87	0,48
Koffie	17,6	9,00	1,58
Cacao	13,5	2,67	0,36
Thee	4,9	6,69	0,34
Jute	8,6	1,97	0,17
Totaal	104,1	100,00	11,02

De standaardafwijkingen (S.A.) voor elk artikel zijn berekend over het tijdvak 1909 t/m 1954; alleen voor de laatste drie begint het tijdvak in 1928. Het totaal van 104,1 pCt. levert een ongewogen gemiddelde voor de totale S.A. op van 10,4 pCt., dat niet veel afwijkt van het gewogen gemiddelde van 11,0 pCt. Laatstgenoemd getal zou alleen dan een goed beeld geven van de variatie van de gewogen som der hoeveelheden als men de onwaarschijnlijke onderstelling zou maken dat de variaties in de oogstopbrengsten volledig synchroon zouden verlopen voor alle tien artikelen in het pakket, d.w.z. een gemiddelde correlatiecoëfficiënt $r = +1$. Kiest men de tegenovergestelde, meer aannemelijke onderstelling van volstrekte onafhankelijkheid tussen de variaties, dus $r = 0$, dan dient de gewogen standaardafwijking berekend te worden door kwadratische optelling; men komt dan tot de waarde 4,50 pCt. Harmon heeft laatstgenoemd getal niet berekend, maar is een andere weg ingeslagen: hij heeft in Table 3 empirisch de standaardafwijking van het pakket uitgerekend en komt dan tot de zeer aannemelijke waarde van 5,0 pCt. Uit een bekende formule berekent men dan uit de drie waarden $11,0 - 4,5 - 5,0$ een gemiddelde correlatiecoëfficiënt van $+0,05$.

Dit alles geeft een goed samenhangend beeld van de invloed die van de wisselende oogstopbrengsten kan worden verwacht. Maar twee opmerkingen mogen niet achterwege blijven: 1. alle berekeningen van Harmon zijn gebaseerd op fluctuaties in de opbrengsten per eenheid van oppervlak; in de werkelijkheid gaat het om de fluctuaties in de totale oogstopbrengsten, die dus mede beïnvloed worden door variaties in het beplante oppervlak; 2. de oorspronkelijke getallen waar Harmon op rekt hebben nooit betrekking op een enigszins representatief wereldgemiddelde, maar zijn voor de eerste zes produkten in tabel 1 beperkt tot de Verenigde Staten, voor koffie tot Brazilië; voor cacao tot het

³⁾ De titels van twee boeken van Paul Einzig, gepubliceerd in 1931, het eerste vóór, het tweede na de devaluatie van het pond sterling.

⁴⁾ Paul Einzig: „Can liquidity schemes fulfil the function of gold?”, Optima, maart 1964, blz. 19.

⁵⁾ Milton Friedman: „Commodity Reserve Currency” in: „Journal of Political Economy”, 1951, blz. 203-232. Op blz. 217 vermeldt hij ook uitdrukkelijk dat hij alleen maar een variant van de grondstoffenv valuta behandelt die afwijkt van hetgeen door Graham verdedigd is.

⁶⁾ Blz. 13 - 17.

⁷⁾ E. M. Harmon: „Commodity Reserve Currency, The Graham-Goudriaan proposal for stabilizing incomes of primary commodity producers”, Columbia University Press 1959, Appendix blz. 109 - 120.

Britse Gemenebest; voor thee en jute tot India, Pakistan en Ceylon. De eerste opmerking moet leiden tot een zekere vergroting van de berekende standaardafwijking; de tweede, door Harmon ook uitdrukkelijk vermeld (blz. 111), leidt tot een belangrijke verlaging.

Een meer recente studie van de F.A.O. over de wereldproductie van grove granen stelt in staat zich van de tegengestelde werking van deze twee invloeden een globaal beeld te vormen⁸⁾. Table 1 in deze publikatie geeft achtereenvolgens voor de verschillende graansoorten en voor het totaal van de grove granen: de wereldproductie, het beplante oppervlak en de opbrengst per ha; voor elke grootheid zijn bovendien de procentuele veranderingen van jaar tot jaar vermeld. Neemt men nu aan dat laatstgenoemde reeksen geen autocorrelaties vertonen dan kan men de variantie van deze verschilpercentages berekenen; na deling door 2 verkrijgt men dan de variantie van de percentages zelf en daarmee de standaardafwijking. Ik acht deze rekenwijze geoorloofd voor een eerste oriëntering: 1. op grond van de verdeling van alternering en herhaling van de tekens die niet significant afwijkt van een toevalsverdeling; 2. in verband met hetgeen Harmon geschreven heeft (blz. 110): „there is no tendency for years of crop failure or years of bumper crops to be successive”.

De resultaten van deze berekeningen van de totale omvang van de productie zijn samengevat in tabel 2.

TABEL 2.

Gegevens over de wereldproductie van verschillende granen 1949—1961⁹⁾

Artikel	Productie in 1.000 m.t. gemiddeld per jaar 1949-1961	Grootste procentuele jaarlijkse afwijking in tijdvak 1949-1961		Standaardafwijking in procenten van waarde
		minus	plus	
Rogge	9.175	-26,7	16,5	6,9
Gerst	45.326	-9,2	11,9	5,0
Haver	41.438	-14,3	8,1	5,4
Mais	126.946	-8,9	10,1	4,2
Sorghum ...	43.454	-8,2	12,7	5,5
Totaal grove granen ...	266.339	-8,2	6,6	3,1
Tarwe	125.146	-8,9	17,2	5,0

Hieruit blijkt opnieuw de stabiliserende werking van de optelling; voor de 6 verschillende graansoorten lopen de individuele standaardafwijkingen uiteen van 4,2 tot 6,9 (met de grootste waarde voor het kleinste artikel, nl. rogge); de som van de vijf grove granen daarentegen toont een S.A. van slechts 3,1 pCt. Een weging volgens de waarde in de internationale handel kan dit gemiddelde niet sterk beïnvloeden; daarvoor liggen de S.A. van de 5 representatieve granen (dus ex rogge) te dicht bijeen; zij variëren slechts van 4,2 tot 5,5 pCt.

De F.A.O.-studie maakt ook een rechtstreekse vergelijking mogelijk tussen de S.A. van de opbrengsten per

ha, zoals berekend door Harmon en door mij. Zie tabel 3.

TABEL 3.

Standaardafwijkingen in procenten van trendwaarde voor de opbrengsten per ha van tarwe en maïs

Artikel	Berekend		Ter vergelijking S.A. van wereldproductie (zie tabel 2)
	door Harmon (zie tabel 1)	Uit F.A.O.-rapport	
Tarwe	10,8	4,5	5,0
Mais	11,5	3,4	4,2

Men ziet dat de standaardafwijkingen voor het wereldgemiddelde van de opbrengsten aan tarwe en maïs per ha minder dan de helft zijn van de door Harmon gevonden waarden, die voor een gewicht van 80 pCt. alleen maar betrekking hebben op de Verenigde Staten (zie tabel 1). Deze reductie tot minder dan de helft blijft gelden indien men de vergelijking maakt tussen de waarden van Harmon en de uiteraard hogere waarden van de S.A. van de wereldproductie.

Voor de statisticus is dit resultaat niet verrassend. Men ziet hier de stabiliserende werking van de optelling voor de tweede keer gedemonstreerd en nu nog iets sterker omdat de Amerikaanse productie van de eerste zes artikelen in tabel 1 (samen de bovengenoemde 80 pCt. van het gewicht uitmakend) slechts 20 tot 30 pCt. van de wereldproductie van elk dezer artikelen is; voor maïs iets meer, voor rijst véél minder. Het complementaire stuk van de wereldproductie is verdeeld over een groot aantal landen in geheel verschillende klimaten, welke verscheidenheid reeds een vrij grote stabilisatie in dit complement moet teweeg brengen.

Harmon eindigt zijn boek met de conclusie dat een schatting van 5,0 pCt. voor de standaardafwijking van de grillige schommelingen in de gezamenlijke oogstopbrengsten eerder te hoog dan te laag is. Het komt mij op grond van de hier gegeven berekeningen voor dat een voorlopige schatting van 2 tot 3 pCt. goed gemotiveerd is. Bij een samenstelling van een eerste agrarisch pakket van rond \$ 12 mrd. invoerwaarde kan men de invloed van deze schommelingen op de gevaloriseerde voorraad gemakkelijk berekenen. De invoer van rond \$ 12 mrd. is verbonden aan een totale wereldproductie die rond drie maal zo groot is, dus \$ 36 mrd. Een standaardafwijking van 2 tot 3 pCt. in de productie geeft dan in geld omgerekend een S.A. van de variaties in de gemonetiseerde voorraad van \$ 720 mln. tot \$ 1.080 mln.

Het is nuttig om deze veranderlijkheid te vergelijken met de nu reeds bestaande schommelingen in de toeneming van 's werelds monetaire goudvoorraad. Deze is gestegen van \$ 35,35 mrd. per ultimo 1950 tot \$ 43,03 mrd. per ultimo 1964; hieruit volgt een gemiddelde procentuele stijging van 1,41 pCt. per jaar. Bereken nu de werkelijke procentuele toeneming van de goudvoorraad voor elk jaar van het 14-janige tijdvak en bereken vervolgens de standaardafwijking van deze percentages op het gemiddelde van 1,41 pCt., dan verkrijgt men 0,49 pCt.; hetgeen, in geld omgerekend, per eind 1964 een standaardafwijking geeft van 0,0049 van \$ 43,03 mrd. = \$ 210 mln.

Aangezien de schommelingen in de grondstoffenvoorraad volstrekt onafhankelijk zijn van die in de goud-

⁸⁾ Food and Agriculture Organization of the United Nations. 14 F.A.O. Commodity Policy Studies. The Stabilization of World Trade in Coarse Grains, Rome 1963.

⁹⁾ Buiten het wereldtotaal vallen Oost-Europa, de Sowjet-Unie, China, Noord-Vietnam en Noord-Korea. De procentuele veranderingen zijn in het F.A.O.-verslag blijkbaar telkens berekend op het grootste van de twee getallen die vergeleken werden. Er is stellig een meer verfijnde statistische bewerking mogelijk. Ook mijn berekening is slechts bedoeld als een grove aanduiding van de structuur van het vraagstuk.

voorraad, moet de resulterende standaardafwijking van de totale voorraad gemonetiseerde goederen berekend worden door kwadratische optelling. In het geval van een S.A. in de agrarische voorraad van \$ 720 mln. verkrijgt men dan voor de S.A. van de totale voorraad \$ 750 mln.; in het andere geval \$ 1.100 mln. De schommelingen worden dus misschien vier- of vijfmaal groter dan ze nu zijn. Dit is helemaal niet gevaarlijk. Juist het grote percentage papier in de internationale circulatie, potentieel reeds meer dan 100 pCt. van de goudvoorraad, maakt het mogelijk deze schommelingen op een soepele manier op te vangen. De bedoeling van de grondstoffenmonetisatie is niet om dit papier stelselmatig uit de circulatie te doen verdwijnen, noch om het volumen in de geest van Milton Friedman-Peel te bevriezen. De vrije ontwikkeling zal wel uitmaken hoeveel fiduciair papier de circulatie kan verdragen. Maar in vergelijking met de schommelingen die de omvang van dit fiduciaire papier nu reeds vertoont, spelen de toevallige variaties in de voorraad gemonetiseerde agrarische producten slechts een ondergeschikte rol.

Ik erken bij voorbaat dat de door Harmon en mij gegeven berekeningen nog verbeterd kunnen worden. Het ligt, lijkt mij, op de weg van de F.A.O. om door bekwame statistici de definitieve berekeningen over dit onderwerp te laten maken. Maar het bovenstaande is in elk geval voldoende om ook aan de niet-statistisch onderlegde lezer duidelijk te maken (hetgeen de vakman onmiddellijk begrijpt) dat wanneer men het vraagstuk van de prijsstabilisatie verschuift van het tegenwoordig stadium: *prijisregeling telkens voor één artikel in één beperkt gebied* naar het betere stadium in een grijpbare toekomst: *prijisregeling voor een combinatie van een aantal artikelen voor de gehele wereldeconomie* — dat dan alle vraagstukken van hoeveelheidsbeheer veel eenvoudiger en gemakkelijker beheersbaar worden. Alleen in het extreme geval dat de grillige schommelingen in de oogsten voor *alle* artikelen in *alle* gebieden volstrekt synchroon zouden verlopen zou deze *natuurlijke stabilisatie door optelling* niet optreden. Daar hoeft men zich niet ongerust over te maken.

3. Geen beperkingen op de agrarische productie, maar de grootst mogelijke uitbreiding; geen geforceerde kapitaalvorming in de ontwikkelingslanden, maar allereerst vergroting van de consumptie.

In bovenstaande tekst liggen de werkelijke tegenstellingen tussen de heer Van Gelder (en stellig vele anderen) en mij. Er is bij veel mensen nog altijd een bijna intuïtieve angst voor de overvloed, voor de eindeloze opeenhoping van onverkoopbare voorraden. In de officiële Engels-Amerikaanse terminologie heet dat afkeer tegen „malallocation of resources”, tegen het ondoeltreffende gebruik van de natuurlijke en menselijke hulpbronnen.

Laat ons eerst een kwantitatieve schatting maken van de omvang van dit kwaad, zo het al een kwaad is. De voorraden van de Amerikaanse C.C.C. beliepen in de eerste jaren na de laatste oorlog \$ 1 à 2 mrd.; zij zijn nu gestegen tot zeg \$ 8 mrd. Op grond van Public Law 480 van 1954 zijn in het Food-for-Peace-Programme tot juni 1962 uitgegeven \$ 9,1 mrd. Neem aan een totaal van \$ 20 mrd.; voeg hierbij interest en opslagkosten over een tijdvak van 20 jaar van rond \$ 10 mrd. en vergelijk het totaal van \$ 30 mrd. met het

elk aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' vormt in feite een deskundig samengestelde aandelen- portefeuille

Dit is mogelijk, omdat 'Vereenigd Bezit' een beleggingsmaatschappij is, die de gezamenlijke inbreng van haar aandeelhouders belegt in circa 200 zorgvuldig geselecteerde fondsen. Zodoende wordt een belang verkregen bij tal van bedrijfstakken in binnen- en buitenland. Elk aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' verschafft U een aantrekkelijk rendement met beperking van risico.

Alle banken en commissionairs kunnen U inlichten.

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

BELEGGINGSMAATSCHAPPIJ

Westersingel 84, Rotterdam



De voordelen van aandelenbezit
met beperking van risico

totaal nationaal inkomen van de Verenigde Staten over deze 20 jaar van zeg \$ 8.000 mrd. à \$ 10.000 mrd. Men komt dan tot een percentage dat in elk geval belangrijk kleiner is dan een half en waarschijnlijk niet meer is dan drietiende. Verwaarloos dus alle werkelijk nut dat door het Amerikaanse Food-for-Peace-Programme gesticht is, alle opbrengsten in Amerikaanse valuta en de waarde van de nog aanwezige voorraad, maar kijk alleen naar de conjunctuurstabiliserende invloed van de C.C.C. en herinner U de uitspraak van Dr. W. Drees in oktober 1957:

„De agrarische overschotten in de wereld hangen als een wolk boven het hoofd van de landbouw. Men moet er zich wel rekenschap van geven dat onder vroegere omstandigheden, als de Amerikaanse Regering niet had ingegrepen, wij dientengevolge al in het midden van een crisis zouden hebben gezeten”¹⁰⁾.

Moet men dan de C.C.C. niet een zeer goedkope verzekering tegen de crisis noemen? Het komt tegenwoordig in bepaalde landen in de mode om als gevolg van een zekere goudschaarste in die landen, de goudproductie een maatschappelijke verspilling te noemen. Maar een goudproductie ter waarde van \$ 1,4 mrd., bereikt in 1964 als wereldtotaal buiten de Sowjet-Unie, is stellig niet veel meer dan één per mille van het totale wereldinkomen buiten de Sowjet-Unie.

Ik heb in vorige artikelen reeds betoogd, dat als men de monetisatie van de landbouwproducten ter hand neemt in een periode van volle activiteit de gemiddelde grootte dezer voorraden stellig niet meer kan belopen dan zeg een maand productie; deze blijven dus geheel binnen het peil van de normale, nu reeds aanwezige totale voorraden van de groothandel die in de meeste artikelen drie tot vier maanden of meer belopen. Maar men vreest dat de monetisatie tot aanzienlijke vergroting van de productie zal leiden en wijst er dan op, met krachtige en juiste argumenten, dat voor deze grotere productie geen afzet gevonden kan worden — *in de nijverheidslanden van het noordelijk halfrond*. De inkomenselasticiteiten voor alle landbouwproducten zijn in deze landen laag, soms negatief en het enige perspectief voor groter afzet *in deze landen* ligt dus in het bevolkingsaccres dat met 2 pCt. per jaar reeds redelijk hoog geschat is.

De zwakte van dit betoog ligt in de beperking die besloten ligt in de geursiveerde woorden. De vergroting van de afzet moet worden gevonden en zij is gemakkelijk en met zekerheid te vinden *in het andere deel van de wereld, dat op het ogenblik honger lijdt*. Deze additionele afzet is niet alleen fysiologisch maar ook economisch te vinden als men maar zorg draagt voor verhoging en vooral voor stabilisatie van de koopkracht dezer gebieden. Wanneer de lezer dit een gevaarlijke en weersprekende conclusie vindt dan nodig ik hem uit om mij een ogenblik te willen volgen in het maken van een vergelijking tussen de economische ontwikkeling van de westerse industrielanden (Engeland, Verenigde Staten, Frankrijk, Duitsland enz.) in het tijdvak 1815-1940 zoals deze in feite is geweest en zoals die had kunnen zijn wanneer men omstreeks 1815 het economisch inzicht zou hebben gehad dat na 1945 min of meer algemeen is aanvaard. Deze laatste veronderstelling heeft niets wonderlijks want het goede in-

zicht werd in de jaren omstreeks 1815 reeds verdedigd door Robert Owen en Malthus¹¹⁾. En de technieken die men nu gebruikt, waren ook toen reeds in beginsel bekend.

Wanneer men dus in die jaren zou hebben gehandeld volgens de overtuiging dat men het arbeidsloon en andere arbeidsvoorwaarden moet beveiligen tegen instorting door middel van arbeidswetgeving, werkloosheidsverzekering, collectieve contracten en sterke vakverenigingen, dat men het regelmatig moet verhogen in overeenstemming met de stijging van de produktiviteit en dat men de landbouw moet beschermen tegen prijsinstorting, dan had men de welvaartsstaat van vandaag, zij het op een veel lager peil van welvaart, ook toen reeds tot werkelijkheid kunnen maken. De kapitaalvorming en de groei van de produktiviteit zouden veel krachtiger zijn geweest dan in feite het geval was, omdat zij niet telkens onderbroken zouden zijn door desastreuze crises. Wie hieraan twijfelt moet maar eens de twintig jaren tussen 1919 en 1939 vergelijken met het even lange tijdvak tussen 1945 en 1965.

Maar — zal men zeggen — de verhouding tussen de macht van kapitaal en arbeid was in de loop van de negentiende eeuw geheel anders dan nu. Akkoord — maar hoe is deze strijd om de macht ontstaan? Omdat de „katoenbaronnen” uit de tijd van Robert Owen, hun nageslacht en de zgn. wetenschappelijke economie uit de negentiende eeuw geen vaag benul hadden van de bestaansvoorwaarden van het kapitalistische stelsel dat zij wilden verdedigen. In plaats van in te zien dat het kapitalisme alleen kan voortbestaan als het de welvaart van de massa's voortdurend verhoogt, zochten zij hun heil in druk op de arbeiderslonen en in de laagst mogelijke consumptie. Dit alles ten bate van de zgn. noodzaak van kapitaalvorming die door deze domme en kortzichtige politiek sterk werd geschaad in plaats van gebaat.

Dit onverstand en misverstand heeft een taai leven. Het mag dan in de nijverheidslanden van het noordelijk halfrond bijna verslagen zijn, het leeft nog voort in de houding van deze landen ten opzichte van de ontwikkelingsgebieden. Zelfs een zo intelligent en ruimdenkend man als Galbraith (op de conferentie van Rehovoth in augustus 1965 ondersteunde hij, samen met Kaldor, het betoog van Mendès-France ten gunste van de grondstoffenv valuta) kon in zijn boek over „The Great Crash 1929” schrijven¹²⁾:

„An angry God may have endowed capitalism with inherent contradictions. But at least as an afterthought he was kind enough to make social reform surprisingly consistent with improved operation of the system”.

Het verrassende ligt voor mij in het woord „surprisingly”. Galbraith gebruikt blijkbaar de term „capitalism” in de zin van ongebreideld kapitalisme anno 1815, een stelsel waarvan men bij eerste kennismaking onmiddellijk kan inzien dat het nooit op enigszins redelijke manier kan functioneren. Maar als hij verrast is door de gunstige *economische* gevolgen van de *sociale* hervormingen dan moet het werk van de schrijvers die de gedachten van Owen en Malthus in de loop van de negentiende en in het begin van de twintigste

¹⁰⁾ Dr. W. Drees: „De ontwikkeling in Nederland sinds 1945 en de perspectieven”, Amsterdam 1957, blz. 11.

¹¹⁾ Robert Owen. Zijn pleidooien voor nationale en internationale arbeidswetgeving lopen van de jaren 1802 tot 1818; Malthus' „Principles of Political Economy” is van 1820.

¹²⁾ Pelican-uitgave, blz. 209.

eeuw hebben voortgezet onopgemerkt aan hem voorbij zijn gegaan. Ik noem er maar enkele als voorbeeld: Lugo Brentano (1871 en 1919), Brassey, Schoenhof, Solvay, Taylor, Ford, Hobson, Leverhulme. Zoals men ziet, dezelfde twee groepen die reeds in Malthus en Owen verpersoonlijkt waren: zelfstandig denkende theoretici en intelligente, succesvolle bedrijfsleiders. Deze gehele produktivistische school is eendrachtig in de overtuiging dat allerlei maatregelen, dringend gewenst uit sociaal oogpunt, tegelijk economisch noodzakelijk zijn voor een snelle ontwikkeling van produktie en produktiviteit.

De nu vrijwel algemeen aanvaarde „Economy of high wages” voor de nijverheid betekent, overgebracht naar de landbouw, redelijke en vooral stabiele prijzen. Zij is daar nog veel belangrijker dan in de industrie omdat, over de gehele aardbol gerekend, het aantal mensen in de landbouw véél groter is dan in de nijverheid. Rationalisatie in de landbouw is, op wereldschaal gezien, de eerste voorwaarde voor de menselijke vooruitgang. De Directeur-Generaal van de F.A.O., Dr. Sen, heeft nog onlangs (eind november 1965) terecht geconstateerd: „crash programmes of industrialisation failed to secure economic growth unless based on a parallel development in agriculture”.

Dit brengt mij terug tot de belangrijkste „inherent contradiction” die nog bestaat en die niet inherent is aan het kapitalisme, maar aan het primitieve, irrationele geldstelsel, waarmee „het kapitalisme” tot dusver heeft moeten werken. Het is een tegenstelling reeds meer dan tweehonderd jaar geleden opgemerkt door Quesnay¹³⁾, toen hij er de aandacht op vestigde dat ruime oogsten in geld een kleinere opbrengst leveren dan gemiddelde oogsten, misoogsten daarentegen een extra grote opbrengst in geld¹⁴⁾. Men heeft hier natuurlijk niet te doen met een onveranderlijke natuurwet, maar met een uit maatschappelijk oogpunt hoogst schadelijk verband, dat de groei van produktie en produktiviteit belemmert en dat klaarblijkelijk alleen kan optreden onder een geldstelsel dat los staat van de maatschappelijke goederenstroom en daardoor een tegenstelling tussen geld en goederen schept en in stand houdt.

Men mag de grondstoffenmonetisatie dus volstrekt niet zien als een steunpolitiek voor de landbouw, al zal zij op deze meest noodzakelijke produktie een zeer weldadige invloed uitoefenen. Zoals ik reeds in 1932 schreef in „How to stop deflation?”: „(It) is not an artificial emergency measure, but the only rational way to obtain a permanently stable standard of value”. Laat ik

¹³⁾ In zijn artikel: „Grains” in de „Encyclopédie” van Diderot en d’Alembert Forme VII (1757; herdruk in F. Quesnay: „Oeuvres économiques et philosophiques”, Frankfurt — Paris 1888, blz. 197.

¹⁴⁾ Quesnay vermeldt het verschijnsel zonder statistisch bewijsmateriaal, maar het is sedertdien ontelbare malen bevestigd. Slechts één recent voorbeeld. De bananen oogst in Zuid-Afrika was voor het seizoen eindigend 30 juni 1965, 39 pCt. kleiner dan het vorige jaar en in elk opzicht een laagterecord. De totale opbrengst daarentegen was R 2,21 mln., tegenover R 1,57 mln. in het vorige jaar, dus 41 pCt. hoger.

om dit te verduidelijken nog in het kort een opsomming geven van de drie eenvoudige gezichtspunten, die mij reeds in 1931 bij mijn eerste verdediging van de grondstoffenstandaard hebben geleid:

1. Zuiver wiskundig. Elk goed mathematicus zorgt voor symmetrie in zijn formules, d.w.z. gelijkwaardige grootheden moeten in een goede formule in elk geval op zodanige wijze voorkomen, dat de formule niet verandert als men de grootheden cyclisch verwisselt. Toegepast op het zoeken naar een rationele standaard voor de waarde van het geld betekent dit, dat alle goederen die duurzame betekenis hebben voor de menselijke behoeftenbevrediging, redelijk lange tijd bewaard kunnen blijven en in standaardkwaliteiten verhandeld worden, hetzelfde recht hebben op vertegenwoordiging in de eenheid van waarde in overeenstemming met hun betekenis in produktie of internationale handel.

2. In een mechanisch beeld kan men zich alle prijsbewegingen voorstellen als de bewegingen van een zwerm van stoffelijke punten, de massa van elk punt evenredig met het volumen van het betrokken artikel in produktie of handel, de hoogte van elk punt boven een horizontaal meetvlak evenredig met de prijs; de prijzen elkaar beïnvloedend zoals de inwendige krachten binnen de puntenzwerm. De totale beweging van de zwerm kan altijd ontleed worden in een beweging van het zwaartepunt van de zwerm en de bewegingen om dat zwaartepunt. Indien men de beweging van het zwaartepunt niet wenst omdat men waardevastheid van het geld verkiest, definieer het dan tot rust door het meetvlak ten opzichte waarvan de prijsbewegingen gemeten worden aan dat zwaartepunt te bevestigen. De onderlinge bewegingen der punten worden daar niet door beïnvloed.

3. De maatschappelijke circulatie in het schema van Marx is eenvoudig samengevat in: Waren - Geld - Waren. Een schema dat de werkelijkheid in details weergeeft is: Voorraden - Debiteuren - Wissels - Geld in de bank enz. Indien deze circulatie stopt en (tijdelijk) onverkoopbare voorraden zich gaan ophopen, maak dan een kortsluiting: Voorraden - Geld in de bank. Men geeft daarmee de verzwakte circulatie een impuls tot verhoogde activiteit, sterker naarmate de circulatie zwakker is — en omgekeerd.

Men kan onder de tegenwoordige omstandigheden, nu een voedseltekort voor een belangrijk deel van de wereldbevolking dreigt tegelijk met een verslapping van de groei van de internationale handel, niets verderfelijkers doen dan uit angst voor een overvloed van onverkoopbare goederen zijn toevlucht zoeken tot produktiebeperkende maatregelen. De monetisatie van tijdelijk onverkoopbare goederen daarentegen geeft een impuls tot verhoogd verbruik en daarmee weer tot verhoogde produktie. Dat is precies wat nu noodzakelijk is.

Over enkele weken hoop ik aandacht te geven aan het nieuwste gewrocht van de papierknutselaars: het verslag-Ossola.

Pretoria.

Prof. Dr. Ir. J. GOUDRIAAN.

(I. M.)

Ⓢ N.V. SLAVENBURG'S BANK Ⓢ

De prijsstabiliteit in de Verenigde Staten in de laatste jaren heeft de concurrentiekracht van dit land ten opzichte van Europa vergroot. Het nog steeds aanzienlijke tekort op de betalingsbalans is vooral de reden, dat de Amerikaanse regering thans alles in het werk stelt om de stabiliteit van kosten en prijzen te handhaven. De hoge ondernemingsinvesteringen in de Verenigde Staten versterken de concurrentiekracht van dit land, vooral omdat deze investeringen voor een belangrijk deel het resultaat zijn van uitgebreide research en ontwikkelingsactiviteiten. In het huidige stadium van expansie van de Amerikaanse economie, waartoe de ondernemingsinvesteringen een grote bijdrage leveren, is er reden oog te hebben voor verschijnselen aan de economische horizon, welke van groot belang kunnen zijn voor de Europese industrie.

Concurrentieverhoudingen tussen Europa en de Verenigde Staten

Het vraagstuk van de concurrentieverhoudingen tussen de Verenigde Staten en Europa is van direct belang voor het herstel van het evenwicht in de betalingsbalans van eerstgenoemd land. Een versterking van de concurrentiekracht van de Verenigde Staten op de wereldmarkten is evenwel niet de enige factor voor een terugkeer tot een evenwichtige betalingsbalans, maar niettemin zeer belangrijk. Belangrijk is, dat de concurrentieverhoudingen tussen de Verenigde Staten en Europa, mede door de economische expansie in eerstgenoemd land, in een nieuw stadium zijn gekomen. Het is moeielijk aan te geven, wanneer dit stadium is ingetreden. Veeleer is er sprake van een geleidelijke ontwikkeling, welke zich nog steeds voortzet en daarom juist de aandacht verdient.

De concurrentiekracht van een land in de wereld wordt bepaald door een aantal factoren, waarvan, afgezien van „marketing” en wat daarmee samenhangt, de voornaamste zijn:

1. het economisch beleid;
2. de stijging van de beroepsbevolking;
3. de verbetering van de kwaliteit van de beroepsbevolking;
4. de toeneming van de technische kennis en de toepassing hiervan voor industriële doeleinden;
5. de toeneming van de voorraad kapitaalgoederen;
6. de verbetering van de kwaliteit van deze voorraad.

Op alle gebieden is een ontwikkeling aan de gang, welke voor de beoordeling van de concurrentiekracht van de Verenigde Staten belangrijk is. Enkele van de genoemde factoren zijn reeds eerder genoemd¹⁾. Daarom zal langer worden stilgestaan bij de vijfde en zesde factor dan bij de andere.

De hoeksteen van het economisch beleid in de Verenigde Staten in de laatste jaren is prijsstabiliteit. De geringe daling van de loonkosten per eenheid produkt in de industrie, heeft tot voor kort tot een opmerkelijk langdurige stabiliteit van de industriële prijzen bijgedragen. In de loop van dit jaar heeft een geringe stijging van deze kosten plaatsgevonden. In overeenstemming hiermede zijn ook de prijzen van industriële produkten in de laatste tijd, na jarenlange stabiliteit, iets gestegen. De index van deze prijzen, op basis 1957-1959, bedroeg 101,3 in 1959, 101,2 in 1964 en 102,8 in oktober jl. De prijsstabiliteit in de Verenigde Staten van de laatste

jaren betrof echter niet de kosten van levensonderhoud. De prijzen van consumentengoederen zijn na de oorlog bijna zonder onderbreking blijven stijgen, in de laatste 7 à 8 jaren echter langzaam en wel met 1 à 1½ pCt. per jaar²⁾. De stijging van deze prijzen is dit jaar iets groter en zal naar schatting ongeveer 2 pCt. bedragen.

Belangrijker is echter, dat de Amerikaanse economie thans kwetsbaarder voor prijsstijgingen is dan een jaar geleden³⁾. Deze prijsstijgingen zullen m.i. bij een goed economisch beleid beperkt blijven. Om twee redenen. In de eerste plaats door de vastberadenheid van de regering om prijsverhogingen zoveel mogelijk tegen te gaan. Het recente geval van de intrekking van de door de grote ondernemingen aangekondigde prijsverhoging van aluminium en koper, ten gevolge van de actie van de regering, een deel van haar strategische voorraden van dit produkt op de markt te brengen, wijst er duidelijk op, dat prijsstabiliteit met alle kracht zal worden nagestreefd. De andere reden voor betrekkelijke prijsstabiliteit is de aanzienlijke toeneming van de ondernemingsinvesteringen, waarop nader zal worden teruggekomen.

De prijsstabiliteit in de Verenigde Staten in de laatste jaren heeft de concurrentiekracht van dit land ten opzichte van de Europese, die in de tweede helft van de jaren vijftig en het begin der jaren zestig was verminderd, weer vergroot. Gezien de zich nog voortzettende prijsstijgingen in een aantal Europese landen, zal de concurrentiepositie van de Verenigde Staten op de wereldmarkten verder worden versterkt, indien de prijsstijgingen in dit land beperkt blijven. Het nog steeds aanzienlijke tekort op de betalingsbalans is vooral de reden, dat de Amerikaanse regering thans alles in het werk stelt om de stabiliteit van kosten en prijzen te handhaven. Ten gevolge van de sterk gestegen invoer in de loop van dit jaar en de weinig gestegen uitvoer, zal het positieve saldo van de handelsbalans, dat het vorig jaar een record bereikte van \$ 6,7 mrd. (in 1963 \$ 5,1 mrd.), dit jaar naar schatting met \$ 1 à 1,5 mrd. afnemen. Deze ongunstige ontwikkeling is voor een deel een gevolg van de toegenomen bedrijvigheid en voor een deel is zij aan speciale factoren toe te schrijven.

Uit deze ontwikkeling valt op het eerste gezicht voor

²⁾ Deze stijging is voor een deel veroorzaakt door verbetering van de kwaliteit van produkten en diensten.

³⁾ Zie hierover het artikel „Nieuwe fase in de Amerikaanse conjunctuur” in „E.-S.B.” van 20 oktober 1965.

¹⁾ In een artikel opgenomen in „E.-S.B.” van 5 januari 1966.

dit jaar, vergeleken met 1964, een verminderde concurrentiekracht van de Verenigde Staten op de wereldmarkten af te leiden. Een analyse van de in- en uitvoer over het gehele jaar en vooral over de laatste helft zal zodra de gegevens bekend zijn, een beter inzicht in deze ontwikkeling verschaffen.

De factoren 2 en 3 — stijging en betere scholing van de beroepsbevolking — zijn belangrijk, maar behoeven weinig toelichting. In de komende jaren zal de beroepsbevolking van de Verenigde Staten sterk toenemen als gevolg van de welbekende naoorlogse „baby-boom”. Procentueel zal deze toeneming in de tweede helft van dit decennium in de Verenigde Staten — in Canada zelfs nog meer — groter zijn dan in verschillende landen van Europa ⁴⁾. Deze toeneming zal gepaard gaan met een grotere kennis van de op de arbeidsmarkt komende jeugdige personen. Bovendien zal de herscholing van jeugdige en oudere werklozen verdere voortgang maken.

Een van de voornaamste redenen voor de verwachting van beperkte prijsstijgingen in de Verenigde Staten is, zoals reeds opgemerkt, de aanzienlijke toeneming van de ondernemingsinvesteringen in de laatste jaren, waardoor, ondanks de sterk gestegen vraag, de benutting van de industriële capaciteit zich al enige jaren op een niveau van 86 tot 89 pCt. blijft bewegen; volgens de laatste gegevens bedraagt het benuttingspercentage ongeveer 90. In het begin van de jaren zestig (1960, 1961 en 1962) bedroegen deze investeringen gemiddeld per jaar bijna \$ 36 mrd., ongeveer evenveel als in de jaren 1956 en 1957, toen het bruto nationaal produkt aanzienlijk lager was. Deze investeringen stegen in 1964 tot \$ 45 mrd.; zij zullen dit jaar naar schatting een niveau van ongeveer \$ 52 mrd. bereiken en in 1966 volgens recente globale schattingen tot bijna \$ 60 mrd. stijgen. Dit betekent dat de Verenigde Staten zich in het midden, of misschien zelfs in het begin, van een investeringsgolf bevinden, die de concurrentiekracht van dit land gunstig zal beïnvloeden. Een goede beoordeling van dit belangrijke verschijnsel vereist een korte terugblik op de naoorlogse ontwikkeling op dit gebied.

De laatste belangrijke industriële investeringshauze in de Verenigde Staten vond plaats in de jaren 1955 tot 1957. Laatstgenoemd jaar is achteraf gezien te beschouwen als het einde van de naoorlogse periode van grote ondernemingsinvesteringen. De daarop volgende daling van deze investeringen paste geheel in het welbekende patroon van de sterk cyclische schommelingen in de produktie van kapitaalgoederen. De relatief lange stagnatie op dit gebied in de jaren 1958 tot 1962 — lang met betrekking tot de opwaarts gerichte lange conjunctuurgolf in de wereld na de oorlog — is aan verschillende oorzaken toe te schrijven. Een van deze was de prijsinflatie in de Verenigde Staten na de oorlog.

Een andere oorzaak was de relatief achtergebleven stijging van de produktiviteit in de Amerikaanse industrie, vergeleken met de snelle vooruitgang op dit gebied in de E.E.G.-landen. Dit verschijnsel is te verklaren uit het feit, dat de Amerikaanse industrie direct na de oorlog een soort monopoliepositie op de wereldmarkt had ten gevolge van de enorm gestegen vraag naar goederen en de volkomen ontwrichte productiecapaciteit in een

⁴⁾ Volgens een grafiek, voorkomende in het eerste jaarverslag van de „Economic Council of Canada” onder de titel „Economic Goals for Canada to 1970”, blz. 33.

groot deel van Europa. Deze sterke positie heeft in een deel van de Amerikaanse industrie geleid tot een relatieve verwaarlozing van noodzakelijke technische verbeteringen; immers, onder dergelijke omstandigheden kunnen zelfs oude installaties nog winst maken. Het klassieke voorbeeld hiervan was de staalindustrie, een industrie, die mede door prijs- en loonstijgingen, welke verre uitgingen boven het nationale gemiddelde, te lang de zo noodzakelijke modernisering heeft uitgesteld. Deze ontwikkeling was voor de Amerikaanse economie daarom zo ongunstig, omdat deze industrie op het gebied van prijzen en lonen een gangmaker was voor andere industrieën.

In genoemde periode was Europa bezig met de opbouw van zijn produktie-apparaat, daarbij gesteund door Amerikaans kapitaal en „know how”. Grote investeringen in de Westeuropese industrie hebben in de jaren vijftig en ook daarna plaatsgevonden, waarvan Europa al jarenlang de vruchten plukt. In de afgelopen jaren is op de onvoldoende investeringsactiviteit in de Verenigde Staten door Amerikanen zelf herhaaldelijk gewezen. In oktober 1961 vermeldde de toenmalige Under Secretary of the Treasury, de heer Fowler, in een rede: „Off all business plants and equipments, less than one third is modern in the sense of being new since 1950”.

Sindsdien hebben aanzienlijke veranderingen in de Amerikaanse industrie plaatsgevonden, vooral als gevolg van het veranderde economisch beleid, waarvan behalve het reeds genoemde streven naar prijsstabiliteit, een belangrijk onderdeel vormde de grotere belastingfaciliteiten voor afschrijvingen, en de verlaging van de vennootschaps- en inkomstenbelasting. De in de laatste jaren snel gestegen ondernemingsinvesteringen in de Verenigde Staten zijn niet alleen een gevolg van de stijgende winsten en de voortgaande economische expansie, maar worden mede bepaald door technologische factoren.

De versnelling in de technische ontwikkeling is een verschijnsel, dat onze gehele samenleving doordrenkt en telkens nieuwe problemen opwerpt. De zich nog steeds uitbreidende research en technologische ontwikkeling vergroten de zekerheid, dat het hoge tempo van wetenschappelijke ontdekkingen en uitvindingen zich zal voortzetten. Voor de industrie scheidt dit speciale problemen. Het vereist niet alleen om concurrentie-overwegingen een voortdurende zorg voor research-werkzaamheden, maar ook voor investeringen. Investeringen,

(I. M.)



Beleggen in goud

GOLDMINES

Een bloemlezing uit de Zuidafrikaanse goudmijnen. Vraagt inlichtingen of toezending van documentatiemateriaal bij de beheerder Algemene Bank Nederland.

welke vijf à tien jaren geleden zijn verricht kunnen thans reeds verouderd zijn.

Het huidige niveau van de in de laatste jaren sterk gestegen ondernemingsinvesteringen is nog niet uitzonderlijk hoog. Uitgedrukt in het bruto nationaal product zullen deze investeringen voor dit jaar naar schatting ongeveer 7,7 pCt. bedragen, vergeleken met 8,4 pCt., zowel in 1956 als in 1957, een percentage dat sedertdien nog niet is overschreden⁵⁾. Het zou echter onjuist zijn uit dit lagere percentage voor 1965 de conclusie te trekken, dat het voor een evenwichtige groei veel hoger zou moeten liggen. Om twee redenen. De voor de Verenigde Staten hoge investeringen in 1956 en 1957 waren een gevolg van de laatste verschijnselen van de naoorlogse inhaalvraag. Bovendien was de vorige investeringsgolf van korte duur. De inflatie in de jaren vijftig was voor een deel aan de hoge investeringen toe te schrijven; aan de andere kant waren deze ook een gevolg van die inflatie. Dit wijst erop van hoe groot belang een evenwichtig en gezond economisch beleid is voor een verdere uitbreiding van de ondernemingsinvesteringen. Dan kunnen zij ook bijdragen tot een verdere evenwichtige groei van de Amerikaanse economie, een van de markante kenmerken van de langdurige economische expansie. De mogelijkheden voor blijvende grote ondernemingsinvesteringen zijn aanwezig, en door de nog relatief hoge ouderdom van een deel van het productie-apparaat op basis van de huidige stand van de techniek, en doordat de omvangrijke research en ontwikkeling zal bijdragen tot versnelling van de ouderdom van bestaande installaties enz.

Ten slotte dient nog rekening te worden gehouden met het feit, dat de huidige investeringen in kwalitatieve zin beter zijn dan die in de jaren vijftig. Hiermede wordt de kern van het onderhavige vraagstuk geraakt. In perioden van rustige ontwikkeling op technologisch gebied kunnen ondernemingsinvesteringen in industriële landen meestal zonder groot bezwaar met elkaar worden vergeleken. Een dergelijke vergelijking in perioden van snelle technische veranderingen heeft echter bezwaren. De huidige investeringen zijn voor een belangrijk deel het resultaat van uitgebreide research en ontwikkelingswerkzaamheden. Op dit gebied steken de Verenigde Staten Europa thans de loef af⁶⁾, hetgeen blijkt uit de voorsprong op het gebied van nieuwe producten, welke weer een gevolg is van voorafgaande investeringen. Het huidige hoge niveau van de ondernemingsinvesteringen verhoogt de produktiviteit van een deel van het — in de laatste jaren sterk in omvang toenemend — productie-apparaat, verlaagt de gemiddelde ouderdom van installaties enz. en draagt daardoor tevens bij tot verdere technologische vooruitgang.

De gedachte, die soms nog heerst, dat de produktiviteit alleen verhoogd wordt door technologische factoren, houdt echter te weinig rekening met andere vaak on-grijpbare factoren. De stijging van de produktiviteit, die belangrijk is voor de concurrentiekracht van een land, is het gevolg van een combinatie van betere machines, technologische vooruitgang, betere organisatie, betere leiding en grotere bekwaamheid van de werkers. Hoe men dit vraagstuk ook wendt of keert, steeds komt men

⁵⁾ Dit percentage zal waarschijnlijk in 1966 worden benaderd.

⁶⁾ Zie het artikel „De groeiende „kennisindustrie” in de Verenigde Staten” in „E.-S.B.” van 5 januari 1966.

ALLE BANKZAKEN WODAN HANDELSBANK

Heemraadssingel 107 - Rotterdam - telefoon 23 59 85

weer terug op het grote belang van onderwijs in al zijn geledingen. Om in dit verband nog een voorbeeld te noemen, in Europa wordt thans meer en meer aandacht geschonken aan de vraagstukken van management, eveneens een belangrijke factor, welke bijdraagt tot verhoging van de produktiviteit. Het feit, dat Europa in de laatste jaren het Amerikaanse voorbeeld volgt — Nederland volgend jaar — door oprichting van business schools, bewijst dat de Verenigde Staten ook op dit gebied een voorsprong hebben.

Het doel van de bovenstaande uiteenzettingen was enige aspecten te belichten van een veelomvattend en gecompliceerd vraagstuk. Op dit gebied gaat men vaak af op ontwikkelingtendenties, welke wegens de vertraging in het beschikbaar komen van gegevens, niet meer passen op de huidige situatie en zeker niet op een toestand, welke zich in de naaste toekomst kan voordoen. Dit geldt speciaal voor de huidige ondernemingsinvesteringen omdat de resultaten hiervan in de vorm van prijzen en kwaliteit van nieuwe producten eerst over enige tijd zichtbaar worden. In het huidige stadium van expansie van de Amerikaanse economie, waartoe de ondernemingsinvesteringen een grote bijdrage leveren, is er daarom reden oog te hebben voor verschijnselen aan de economische horizon, welke van groot belang kunnen zijn voor de Europese industrie.

Washington D.C., 30 november 1965.

v. d. V.



De Algemene Rekenkamer te 's-Gravenhage biedt gelegenheid tot plaatsing van enige

ADJUNCT-INSPECTEURS

In aanmerking komen doctorandi in de economie (bedrijfseconomische richting, met als keuzevak Administratieve Organisatie), dan wel zij die met de accountantsstudie N.I.V.A. gevorderd zijn tot en met het vak administratieve organisatie;

voor deze functies is een goede controle-ervaring vereist.

Leeftijd niet boven 45 jaar.

Salarisgrenzen van f. 847,— tot f. 1.843,— per maand, exclusief 6 pCt. vakantieuitkering.

A.O.W.-premie voor Rijksrekening.

Salariëring binnen vermelde grenzen is afhankelijk van ervaring.

Schriftelijke sollicitaties onder vac. no 5-2921/7188 (in linkerbovenhoek env. en brief) zenden aan het Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1 te 's-Gravenhage.

Naast groeicijfers zijn voor een internationale vergelijking van de economische situatie ook verschillen in economische structuur bepalend. Zo blijken er binnen de „Zes” dergelijke verschillen te bestaan, tegen de achtergrond waarvan de huidige crisis wat begrijpelijker wordt. Is Frankrijk er niet bij gebaat deze crisis nog wat langer te laten voortduren, ten einde intussen zijn industriële potentie, die achterblijft bij de overige „Vijf”, wat te vergroten en concurrentieler te maken? Het niveau waarop men thans in de E.E.G. is aangeland, is voor Frankrijk juist het voorlopig maximum aan handelspolitieke samenwerking, nodig voor zijn verdere economische ontplooiing. Men kan niet principieel afwijzend staan tegenover „bridge building” tussen de „Vijf” en de E.V.A.; een douane-unie is echter onvoldoende. Frankrijk zal op de duur zijn starre houding opgeven, hetgeen niet wegneemt dat de huidige „adempauze”, die van bepaalde zijden als noodzakelijk wordt gezien, voor het bedrijfsleven het gevaar kan inhouden van een stagnatie in een op zichzelf wenselijke of noodzakelijke ontwikkeling op lange termijn, i.c. dat wordt afgezien van voorziene aanpassingen aan het groter worden van de markten.

In vele recente publikaties¹⁾ is vooral de aandacht gevestigd op de politieke achtergronden van de hapering in de verdere voltooiing van de Europese Economische Gemeenschap. Terecht is daarbij gesteld dat voor het bereiken van een Europa, kwalitatief gelijkwaardig aan Amerika, eensgezindheid nodig is t.a.v. de grote politieke vraagstukken, ten einde het doel, een gemeenschappelijke markt en in een later stadium de vorming van de Verenigde Staten van Europa, te bereiken. Dit kan zeker niet gebeuren op de manier die Frankrijk de laatste tijd heeft gedemonstreerd, namelijk door tegensturing op welhaast alle punten die in de wereld van vandaag belangrijk zijn.

Economische-structuurverschillen.

Bij de behandeling van de economische aspecten van de E.E.G. is er ook meer dan eens op gewezen²⁾, dat de aanpassing welke de economische structuur in de verschillende E.E.G.-landen moet ondergaan, vooral van de kant van het bedrijfsleven bewerkstelligd wordt door de vorming van grotere productie-eenheden. Omdat door produktie op grotere schaal de kosten kunnen dalen, zullen op de grotere markt meer goederen tegen een lagere prijs kunnen worden afgezet. Op deze situatie, welke pas volledig een feit zal worden door voltooiing van de E.E.G., wordt van ondernemerszijde druk geanticipeerd. De laatste jaren zijn veel investeringen afgestemd op de toekomstige, omvangrijker vraag en zijn concentraties van ondernemingen doorgevoerd, waarbij door specialisering in belangrijke mate rekening is gehouden met de toekomstige grotere markt. Dit anticiperen heeft er stellig toe bijgedragen, dat de economische vooruitgang in de E.E.G. sinds 1958 sneller is gegaan, sneller bijv. dan in het daaraan voorafgaande tijdvak en sneller ook dan in de Verenigde Staten en bijv. Groot-Brittannië.

Het ligt overigens voor de hand, dat de economische

¹⁾ Zie ook de beschouwing van Mr. P. A. Blaisse in „E.-S.B.” van 10 november 1965.

²⁾ Zie artikelen van ondergetekende in „E.-S.B.” van 28 april en 5 mei 1965.

De ontwikkeling van de economische structuur van de E.E.G.

en met name de industriële ontwikkeling van landen — zoals die welke verenigd zijn in de E.E.G. — met een lagere welvaart en een lagere industrialisatiegraad dan in Amerika, zich manifesteren als een optrekken aan het veel hogere inkomenspeil in laatstgenoemd land. Dit zou dan vooral moeten gebeuren door de ontwikkeling van de wetenschappelijke en technische „know-how”. Omdat de toepassing daarvan in Amerika verder gevorderd is dan in de meeste landen in Europa, zal het „optrekken” kunnen worden bevorderd door een toevloed van „know-how” en produktietechnieken van Amerika naar Europa. Aangenomen mag worden dat de omvangrijke investeringen van Amerika in Europa, vooral in de E.E.G.-landen, in het laatste decennium in de eerste plaats dit effect hebben gehad. Voor het bedrijfsleven in de Verenigde Staten was dit ook een aantrekkelijke zaak wegens de goede rentabiliteitsverwachtingen van deze groeiende markt.

Tabel 1 laat zien dat het de E.E.G.-landen in de periode tussen 1958 en 1964 inderdaad in zekere mate gelukt is zich aan het hogere peil van de economie van de Verenigde Staten op te trekken.

TABEL 1.

Ontwikkeling van het bruto nationaal produkt per hoofd van de bevolking
(globale cijfers tegen marktprijzen)

	1958		1964 a)		Absolute stijging 1958-1964, uitgedrukt in pCt.
	in \$	in pCt. van het b.n.p. per hoofd in de Ver. Staten	in \$ b)	in pCt. van het b.n.p. per hoofd in de Ver. Staten	
België	1175	46,0	1490	49,5	26,8
Bondsrepubliek .	1080	42,3	1415	47,0	31,0
Frankrijk	1115	43,7	1410	46,9	26,5
Italië	560	21,9	770	25,6	37,5
Nederland	850	33,3	1060	35,2	24,7
Ver. Staten	2553	100	3008	100	17,8
Ver. Koninkrijk .	1245	48,8	1500	49,9	20,5

Bron: Algemeen Statistisch Bulletin, 1965 - no. 7-8. Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen.

a) In prijzen van 1958.

b) Op basis van de valutaverhouding in 1958: voor Frankrijk is een latere basis gekozen.

Uit de tabel blijkt dat het inkomensniveau in de E.E.G.-landen over het geheel genomen nog vrij ver verwijderd is van het peil dat gemiddeld in de Verenigde Staten bestaat. Niettemin is dit laatste land in de beschouwde periode relatief het meest van alle genoemde landen gegroeid. De cijfers voor Groot-Brittannië laten zien dat de economie van dit land sinds 1958 eveneens minder sterk is gegroeid dan die van de E.E.G.-landen. Opmerkelijk is daarentegen dat Italië, het land in de E.E.G. dat in 1958 op het laagste inkomenspeil stond (en nu nog staat), relatief het meest is vooruitgegaan, m.a.w. zich relatief het meest heeft kunnen optrekken. Ook dit zou kunnen worden gezien als een indicatie dat een land dat economisch nog niet zo lang geleden van start is gegaan, o.a. door gebruikmaking van elders reeds toegepaste technieken en „know-how”, harder kan groeien dan een land dat reeds een hoog peil van behoeftenvoorziening heeft bereikt. Dit betoog geldt dan eveneens voor de ontwikkeling van de industriële activiteit, welke meestal in hoge mate een correlatie toont met de ontwikkeling van de welvaart. Overigens is het duidelijk dat een betrekkelijk geringe economische groei in geval van een zeer ontwikkeld land, absoluut gezien gemakkelijk een grotere welvaartsstijging zal kunnen inhouden dan een hoog groeipercentage voor een minder ontwikkeld land. Het hogere Amerikaanse welvaartspeil wordt in belangrijke mate verklaard door de omstandigheid dat de produktie in de Verenigde Staten op andere — grotere — leest geschoeid is dan in West-Europa. Mede daardoor zal het kosten- en prijspeil er gemiddeld lager zijn dan elders.

Aan de hand van, in het Amerikaanse blad „Fortune” gepubliceerde, gegevens kan worden afgeleid dat er in de Verenigde Staten, die een bevolking hebben welke in totaal maar even groter is dan die van de E.E.G., bijna viermaal zoveel grote ondernemingen — hier ondernemingen met een jaarlijkse omzet van meer dan \$ 200 mln. — voorkomen dan in de Gemeenschap.

TABEL 2.

Verspreiding van ondernemingen met een omzet groter dan \$ 200 mln.

Omzet in \$ mln.	Totaal aantal	In de E.E.G.	In de Ver. Staten	In Groot-Brittannië
2.000 en meer	26	2 a)	21	5 a)
1.000 — 2.000	50	11	34	2
800 — 1.000	34	9	19	4
600 — 800	62	13	31	5
400 — 600	84	9	44	16
200 — 400	222	29	134	25
	478	73	283	57

a) Dubbeltelling van 2 Nederlands/Engelse ondernemingen.

Bezien in relatie tot de bevolkingsomvang, is het aantal grote ondernemingen in het Verenigd Koninkrijk overigens ook niet onbelangrijk groter dan in de E.E.G. De vraag is of dit niet meer verband houdt met de industriële positie van Groot-Brittannië in het Britse Gemeenbest dan met de welvaart in eigen land, welke volgens de cijfers van tabel 1 overigens nog net boven die van de E.E.G.-landen uitsteekt.

Uit het bovenstaande volgt dat men zich bij vergelijkingen in de tijd van de economische situatie in verschillende gebieden niet uitsluitend kan verlaten op groeicijfers e.d. Bepalend zijn de inkomensniveaus en de verschillen in economische structuur, m.a.w. de verschil-

len in natuurdotatie, de omvang en de kwaliteit van de aanwezige kapitaalgoederen, het arbeidspotentieel, de technische kennis en ook het investeringsklimaat, zoals dat wordt bepaald door de economische orde en de juridische en sociale organisatie. Ook de economische structuur in de verschillende E.E.G.-landen lijkt — althans in sommige opzichten — niet onaanzienlijk onderling te verschillen.

Het zou interessant zijn de huidige crisis in de E.E.G. eens te beschouwen tegen de achtergrond van de verschillen in economische structuur tussen Frankrijk en de overige vijf lid-staten. Men zou zich dan moeten afvragen wat economisch gezien de gevolgen zouden zijn van een langdurig afzijdig blijven van Frankrijk van de Europese integratie, in de eerste plaats voor Frankrijk zelf en in de tweede plaats voor de overige vijf landen. Is voorts een gemeenschap van de „Vijf” — wederom economisch gezien — levensvatbaar en wat zouden de mogelijkheden zijn voor een economische aansluiting met andere landen? Te veel vragen om in kort bestek grondig uit te werken. Indachtig de verschillen en overeenkomsten in economische structuur en het algemene streven om gelijkwaardig te worden aan de Verenigde Staten lijkt ons, wanneer men de huidige situatie vanuit de praktijk van het economisch leven beziet, wellicht de volgende gedachtengang plausibel:

a. Op het eerste gezicht komt men tot de conclusie dat Frankrijk, indien geïsoleerd, een weinig benijdenswaardig bestaan tegemoet zou gaan. Immers, Frankrijk zal zich moeilijk als een toch altijd relatief klein land tegenover de economische wereldmachten in een enigszins afgezonderde positie kunnen handhaven. Het lijkt er bovendien op als zou dit voor de landbouwsector in Frankrijk een strop betekenen. De vraag is of, en zo ja wanneer, Frankrijk bewust een dergelijke strop zou willen incasseren. Misschien als zij daardoor op korte termijn een sterkere industriële positie dan thans, zou verwerven? Zou Frankrijk er eigenlijk wel voor voelen om in de E.E.G. het landbouwareaal bij uitstek te worden?

De omvangrijke uitbreiding van het handelsverkeer van Frankrijk met de overige E.E.G.-staten, heeft niet kunnen verbergen dat de ontwikkeling van de Franse industrie niet die vlucht heeft genomen, welke nodig wordt geacht voor het handhaven van de positie van het Franse bedrijfsleven op een grotere markt met versterkte concurrentie. Anderzijds brengt de huidige politiek van Frankrijk mede dat de inbreng van „know-how” en nieuwe produktietechnieken uit de Verenigde Staten, die een verdere stimulering van de industriële activiteit in dat land mogelijk maakt, ongaarne gezien wordt. In dit licht bezien zouden de intussen doorgevoerde tariefverlagingen in het verkeer tussen de E.E.G.-landen en de invoering van het buitentarief even zoveel stimulansen vormen voor de ontwikkeling op industrieel terrein in Frankrijk. In concurrentieel opzicht zou de situatie echter gevaarlijk kunnen worden als een supranationaal instituut d.m.v. meerderheidsbeslissingen de gemeenschappelijke markt te snel volledig zou afbouwen. Bekend is dat men thans in Frankrijk grote haast maakt met het bevorderen van de industrialisatie, zulks mede met het oog op de bewapening welke Frankrijk, gezien zijn op dit terrein gekoesterde ambities, nodig acht en met de produktie waarvan, nu Generaal De Gaulle is herkozen, weleens op grotere

schaal dan tot nu toe het geval was zou kunnen worden begonnen.

b. Een andere vraag is of een gemeenschap van de „Vijf” — in economisch opzicht — een levensvatbare zaak zou zijn, met name of door het verdwijnen van Frankrijk uit de E.E.G. alle zin zou worden ontnomen aan de reeds begonnen concentratie op industrieel terrein en voorts of dit zou meebrengen dat de overgebleven vijf in economisch opzicht geen harmonische structuur meer zouden vormen. Voor zover door investeringen, fusies e.d. het produktie-apparaat in de E.E.G. reeds is afgestemd op de grotere markt in wording, valt inderdaad aan een terugdraaien meestal niet te denken. Al zou de economische ontwikkeling in de E.E.G. voorshands stagneren, dan *behoeft* dit ook niet te gebeuren omdat de tot stand gekomen schaalvergrotingen vast niet in alle opzichten zonder zin zullen zijn. Aangenomen moet immers worden dat in de meeste gevallen de veranderingen in het produktie-apparaat zijn doorgevoerd omdat zulks — mede gezien de veranderingen welke de invoerrechten intussen reeds hebben ondergaan — ook op meer korte termijn een rendabele investering of specialisatie werd geacht. Dit geldt ongetwijfeld ook in het geval van een gemeenschappelijke markt zonder Frankrijk. Afgezien van de politieke bezwaren die een gemeenschap van de „Vijf” zou hebben, kan niet worden ingezien dat een dergelijk samengaan op economische gronden niet levensvatbaar zou zijn. Uiteindelijk waren en zijn de *individuele* landen tot zekere hoogte óók levensvatbare economieën. De vraag is zelfs of de structuur van deze gemeenschap — wederom afgezien van de politiek — niet harmonischer zou zijn dan een E.E.G. met Frankrijk.

c. De economische levensvatbaarheid van de gemeenschap van de „Vijf” zou zonder twijfel kunnen worden vergroot door aansluiting van Groot-Brittannië en/of bijv. Denemarken. Geografisch en structureel-economisch gezien behoeft de harmonie van deze gemeenschap er in ieder geval niet minder op te worden dan deze — met Frankrijk — is.

Mogelijkheden voor de toekomst.

Uit de verklaringen welke de laatste tijd over de crisis in de E.E.G. zijn gegeven (o.a. Prof. Hallstein en Dr. Mansholt op het Congres van de Europese Beweging op 13 november jl.) en de mededelingen van de regeringen der E.E.G.-partners is gebleken dat de partijen (Frankrijk en de „Vijf”) het op belangrijke punten geheel oneens zijn. Het uitzicht op een compromis beperkt zich voorlopig tot detailkwesties, zoals het gemeenschappelijk landbouwbeleid intussen eigenlijk geworden is. De verwachting dat de crisis op eenvoudige wijze kan worden opgelost of binnenkort vanzelf zal overwaaien, lijkt voorshands nogal optimistisch. De medewerking welke door de Franse regering tot nu toe is gegeven aan voornamelijk routinebeslissingen in de E.E.G. wijzen er overigens op dat dit land het op handelspolitiek niveau bereikte ook weer niet graag zou prijsgeven. In het licht van bovenstaande beschouwingen zou men, wat de naaste toekomst van de E.E.G. betreft, tot de volgende zienswijze kunnen komen:

1. Het voorlopige maximum aan handelspolitieke samenwerking in E.E.G.-verband, dat Frankrijk voor zijn verdere economische ontplooiing denkt nodig te hebben, is het niveau waarop men in de E.E.G. mo-

menteel is aangeland. De stagnatie in de uitvoering van het gezamenlijk landbouwbeleid zou voor dit land de uitdaging kunnen betekenen om zijn industriële positie op een hoger plan te brengen. Pas daarna zou zijn totale economische structuur sterk genoeg zijn om, behalve op politiek, ook op economisch gebied de leidende rol te spelen, welke dit land volgens Generaal De Gaulle van nature toekomt. Dit zou medebrengen dat de crisis, als het aan Frankrijk zou liggen, nog wel enige tijd — al of niet in een wat gematigder vorm — zou mogen duren. Voor het bereiken van een compromis zou het dan vooral belangrijk zijn wie het beste uithoudingsvermogen heeft. Speculerende op de moeilijkheid voor vijf landen om lange tijd eensgezind te blijven, zou Frankrijk weleens kunnen menen, dat zijn uithoudingsvermogen dat van de „Vijf” op de duur zal overtreffen. De Ministerraadsvergadering te Luxemburg op 17 januari a.s. zal wel leren of dit land het daarop zal laten aankomen (waardoor deze bijeenkomst zonder twijfel gedoemd zal zijn te mislukken) of dat de Franse regering thans reeds kans ziet haar ideeën met een compromis in overeenstemming te brengen. In het geval dat in dit stadium een compromis nog niet mogelijk is en de „Vijf” bij een gemeenschappelijk standpunt blijven, zullen deze er uiteindelijk niet van kunnen afzien om de Verdragen van Rome en Parijs toe te passen door het nemen van ministerraadsbeslissingen, ook zonder dat Frankrijk hieraan achteraf schriftelijk zijn goedkeuring verleent. Afgezien misschien van de landbouw lijkt de gemeenschap van de „Vijf” hiervoor voldoende levensvatbaar.

2. Met het oog op het onder 1 gestelde kan men bij een voortzetting van de integratie door de „Vijf” niet principieel afwijzend staan tegenover „bridge building” tussen de E.E.G. (van de „Vijf”) en de Europese Vrijhandelsassociatie bijv. door een samengaan in een douane-unie. Economisch gezien behoeft dit niet nadelig te zijn. De vraag is alleen of een douane-unie in de huidige omstandigheden nog een effectief instituut is voor internationale economische samenwerking tussen ontwikkelde staten. Bij een douane-unie zonder harmonisatie van het economisch beleid zal de economische mededinging in veel gevallen toch nog op kunstmatige wijze kunnen worden verstoord. Zo zal het ene land door subsidies een bepaalde bedrijvigheid bevorderen, terwijl een ander land dit door een voordeliger stelsel van omzetbelasting doet. Hoewel de Benelux als douane-unie een niet te miskennen positief resultaat heeft gehad, vormde de totstandkoming van de E.E.G. de begrenzing van het economisch samengaan op deze basis. Hierin ligt de aanwijzing besloten, dat met een douane-unie niet kan worden volstaan als men wil komen tot een gemeenschappelijk economisch beleid. Nochtans zou men kunnen stellen dat een douane-unie voor de internationale handelsbetrekkingen beter is dan geen enkele vorm van economische samenwerking.

Hoewel een duurzaam isolement van Frankrijk buiten de E.E.G. moeilijk voorstelbaar is, dient men zich toch te beraden over het voorlopig nog afzijdig blijven van Frankrijk. Na zeker tijdsverloop zou dit wellicht kunnen leiden tot een samengaan in enigerlei vorm van de „Vijf” met nieuwe partners op dezelfde grondslagen, zoals deze in de verdragen waar het hier om gaat zijn verankerd.

De veronderstelling dat Frankrijk op de lange duur

zijn starre houding wel zal opgeven lijkt gerechtvaardigd en steunt op twee stellingen: een politieke en een economische. De politieke stelling houdt in dat Frankrijks grootheid alleen tot uiting kan komen in een gemeenschap van landen waarin het een belangrijke rol speelt, i.c. de Europese Economische Gemeenschap. De economische stelling houdt verband met een belangrijke les geleerd uit de crisis van de jaren dertig, namelijk dat een eng nationalistische, economische politiek in deze tijd gedoemd is te mislukken. Wijze woorden sprak Minister Den Uyl in dit verband tijdens de enige tijd geleden gehouden jubileumvergadering van de Nederlands-Duitse Kamer van Koophandel. De supranationaliteit als het wezen ziende van de Europese Gemeenschappen, legde hij er de nadruk op dat het verwonderlijk zou zijn als een band — zoals met de E.E.G. wordt gelegd — geheel zonder moeilijkheden tot stand zou komen. Inderdaad, dit zou bijna een unicum in de geschiedenis betekenen, een unicum waarop een Vaticaans concilie niet kan bogen.

De geschiedenis leert dat abrupte structuurveranderingen nimmer zonder moeilijkheden worden doorgevoerd. Het zou niet realistisch zijn te verwachten dat er geen moeilijkheden zouden voortvloeien uit de historisch gezien nogal abrupte aanpassingen, die op economisch en politiek terrein nodig zijn voor het tot stand brengen van de E.E.G. Omdat aanpassingen, zoals hier bedoeld, niet vanzelf plaatsvinden en vaak veel moeite

en opofferingen vergen, wordt van bepaalde kanten een adempauze in de ontwikkeling van de Europese integratie (c.q. een crisis) soms wenselijk of noodzakelijk geacht. Dit slaat in de eerste plaats op Frankrijk zelf, daarnaast ook wel op bepaalde bedrijfssectoren in de andere E.E.G.-landen, waar de integratie problemen oproept. De regering van een land kan een adempauze in de integratie echter benutten om door een doeltreffende economische politiek, sneller dan men geneigd zou zijn aan te nemen, orde op zaken te stellen.

Voor het vrije bedrijfsleven houdt een dergelijke adempauze het gevaar in van een stagnatie in een op zichzelf wenselijke of noodzakelijke ontwikkeling op lange termijn. Een dergelijke stagnatie kan het elan van het bedrijfsleven breken en daarmee tot gevolg hebben dat van voorziene aanpassingen aan het groter worden van de markten wordt afgezien. Dit zou te betreuren zijn.

Barendrecht.

J. H. VAN OMMEN.

BOEKBESPREKING

Prof. Mr. J. Wiarda: Mercatura honesta/Eerbare handel. Rede uitgesproken op 16 september 1963, o.a. ter gelegenheid van de 349e dies natalis der Rijksuniversiteit te Groningen. J. B. Wolters, Groningen 1964, 87 blz., f. 4,90.

Prof. Mr. J. Wiarda heeft als scheidend prorector van de Groningse Universiteit een rede over *Mercatura honesta/Eerbare handel* uitgesproken. Hij geeft daarin enige beschouwingen over de samenhang tussen handelsrecht en handelsmoraal. Die beschouwingen zijn uitermate belangwekkend. Daarom volgt hier een uitvoerige samenvatting — aangevuld met enige kritische opmerkingen.

Formeel komt de samenhang tussen handelsrecht en handelsmoraal tot uitdrukking o.a. in alle wetten die beogen de „zeden”, „zedelijkheid”, „getrouwheid” en „goede trouw” te beschermen. Ook in de wetten die spreken van „goed” in de verbindingen: „goed arbeider”, „goed huisvader”, „goed koopman”, „goed lasthebber”, „goed pachter” en „goed werkgever” (blz. 38).

De materiële samenhang tussen handelsrecht en handelsmoraal blijkt allereerst uit de omschrijving van de begrippen „koopman” en „koophandel”, zoals die onder onze wetgeving sinds 1838 werden verstaan en in 1935 door het begrip „bedrijf” zijn vervangen, en uit de begrippen „bedrijf” en „onderneming”, die door eerdere en latere wetten zijn ingevoerd. Het is omstreden, of voor deze laatste begrippen het winstoogmerk kenmerkend is. Indien men dit aanneemt, dan geldt niet alleen moreel, maar ook rechtens, dat die winst slechts zedelijk geoorloofde winst mag zijn. Dit leidt de schrijver af uit de geschiedenis, die hij uitvoerig schetst.

De auteur noemt daarnaast vele andere voorbeelden van de samenhang tussen handelsrecht en handelsmoraal:

A. Onze wetgeving die strekt tot bevordering van „gezonde mededinging”, met erkenning en respectering van „redelijke zakenbelangen”, en tot wering van „on-eerlijke mededinging of concurrentie”.



**HOLLANDSCHE SOCIËTEIT
VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.**

A^o 1807

**.... meer dan
anderhalve eeuw
levensverzekering**

HOOFDKANTOOR
Herengracht 475, Tel. (020) 22.13.22, AMSTERDAM C.
HEAD OFFICE FOR CANADA
Holland Life Building
1130 Bay Street, Tel. WA 5-4511, TORONTO.

B. Ons recht omtrent de industriële eigendom, met als belangrijk onderdeel de „ongeoorloofde mededinging of concurrentie”. Prof. Mr. W. H. Drucker heeft in 1929 geschreven: „De regels van het recht betreffende den industriëlen eigendom zijn regels van handelsmoraal of staan daar dicht bij”. Wiarda is van oordeel dat dit zeker geldt voor het merkenrecht, het handelsnaamrecht en het recht betreffende de ongeoorloofde mededinging; of het ook geldt voor het octrooirecht, het modellenrecht en het kwekersrecht, hangt zijns inziens hiervan af, of men oordeelt, dat een uitvinder, ontwerper [of kweker] als zodanig zedelijk behoort te worden beschermd. — De wetgever heeft de Octrooiwet 1910-1963 gemaakt om de verdienste van de uitvinder te belonen, ook ten einde het initiatief en de scherpzinnigheid van de enkeling te stimuleren. De wetgever wilde de uitvinder belonen en daardoor het doen en het openbaar maken van uitvindingen bevorderen, tot nut van de gemeenschap. Daarom mag men het octrooirecht mijns inziens slechts ten dele als regel van handelsmoraal beschouwen.

C. Onze wetgeving ter wering van verdere oneerlijkheid in de handel, o.a. de Wet omtrent de waarborg van platina, gouden en zilveren werken (Waarborgwet 1950), de Wet houdende voorschriften betreffende de hoedanigheid en aanduiding van waren (Warenwet 1935) en de Wet tot nieuwe regeling betreffende de maten, gewichten, meet- en werktuigen 1937 (IJKwet). — De schrijver noemt in dit verband ook nog de Wet houdende bepalingen ter voorkoming van bedrog in den boterhandel 1900 (Boterwet), maar deze wet is bij de Wet van 28 juli 1960, *Staatsblad* nr. 354 ingetrokken, en vervangen door de M.V.O.-verordening 1957, Margarine, van het Produktschap voor Margarine, Vetten en Oliën, zoals deze is gewijzigd bij de verordening van 29 maart 1960, *Verordeningenblad bedrijfsorganisatie* 1960, afl. 22, blz. 275.

D. Onze wetgeving ter wering van andere vormen van onzedelijkheid in de handel, o.a. de Arbeidswet 1919, hoofdstuk III (bijzondere voorschriften tot het tegengaan van gevaar voor de zedelijkheid der arbeiders), de Wet tot bestrijding van de zedelijke en maatschappelijke gevaren van de bioscoop 1926 (Bioscoopwet), de Drankwet 1931 ¹⁾, het Televisiebesluit 1956 en het Wetboek van Strafrecht (bepalingen tegen sommige misdrijven tegen de zeden en overtredingen betreffende de zeden). — De schrijver noemt in dit verband ook art. 2 van het Radioreglement 1930, maar dit artikel is — voor zover hier van belang — tijdelijk buiten toepassing gesteld bij art. 7 van het Koninklijke besluit van 17 september 1944, *Staatsblad* 1944, nr. E 118, houdende vaststelling van het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit, en het onder meer daarop berustende Radiobesluit 1965, *Staatsblad* 1965, nr. 484 (art. 4, lid 1).

E. Onze gehele arbeidswetgeving en overige „sociale wetgeving”, voor zover zij op het gebied van het private en het publieke handelsrecht liggen. Voor de overige sociale wetgeving verwijst Wiarda naar de Wet op het levensverzekeringsbedrijf 1922, de Geldschieterswet 1932 en de Wet op het afbetalingsbedrijf 1936 — deze laatste is inmiddels vervangen door de Wet op het afbe-

talingsstelsel 1961, in werking getreden op 1 januari 1964.

F. De strafmaat die de strafrechter toepast. Hoe hóóg de rechter de koopman, in beginsel, stelt, blijkt wanneer deze láág valt en zwaar wordt gestraft.

G. Een voorbeeld van de samenhang tussen handelsrecht en handelsmoraal ziet de schrijver ook in ons recht betreffende de onverenigbaarheid van bepaalde waardigheden, ambten en beroepen met het zijn van commissaris, bestuurder, vennoot of aandeelhouder van een naamloze vennootschap of een andere vennootschap. Deze materie acht hij *én* voor de functionarissen *én* voor de vennootschappen die hen aantrekken, een zaak van handelsmoraal en wel één die voor ons volk van het grootste belang is. Naar zijn overtuiging behoren de Koning, de Koningin Draagster van de Kroon, een Lid van het Koninklijke Huis, en bijv. ook een minister, voorzitter van één der Kamers van de Staten-Generaal, commissaris der Koningin, burgemeester, lid van de rechterlijke macht, hoogleraar *niet* te zijn tevens commissaris ener naamloze vennootschap en is de vereniging van deze functies ook naar ons huidige recht niet toelaatbaar (blz. 44-45).

Wiarda huldigt dus in de eerste plaats de opvatting dat de Koning of Koningin en een Lid van het Koninklijke Huis geen commissaris en zelfs geen aandeelhouder van een naamloze vennootschap mogen zijn. Dat lijkt mij moeilijk te verdedigen. Volgens Prof. Dr. Jan Romein verdient Koning-Koopman Willem I een plaats in de rij van de *Erflaters van onze beschaving* „op grond van zijn arbeid, zijn waarlijk onvergelijkelijke arbeid op het terrein van de economie”. Zo was de Koning de grootste aandeelhouder van de fabriek van Cockerill en groot aandeelhouder in de Nederlandse Handel-Maatschappij, tot welker oprichting hij de stoot gaf ²⁾. Zouden dan de Koning of Koningin en een Lid van ons Vorstenhuis niet, in 's Lands belang, het illustere voorbeeld van Hun grote voorzaat mogen volgen en zelfs geen aandeelhouder van een N.V. mogen zijn? Die opvatting lijkt mij onhoudbaar!

Wiarda huldigt verder de mening dat naar geldend of stellig Nederlands recht bijv. een burgemeester, een hoogleraar en een rechter geen commissaris van een N.V. mogen zijn. In deze mening staat hij vrijwel alleen: zij wordt in het Nederlandse standaardwerk over de naamloze vennootschap zelfs niet vermeld ³⁾. En de praktijk kent burgemeesters, hoogleraren en rechters die commissaris van een N.V. zijn.

Wiarda motiveert zijn betoog op dit punt nauwelijks, maar hoopt over dit vraagstuk nog eens te mogen publiceren. Uit de wetgeving en de literatuurplaatsen die hij op blz. 44/5 en in noot 103a aanhaalt, krijgt men de indruk dat hij van de vereniging van de genoemde functies niet zozeer gevaren voor de N.V. ziet, maar voor de onbaatzuchtigheid waarmee juist de andere functies — van burgemeester, hoogleraar of rechter — zouden worden vervuld. Als die indruk juist is, dan

²⁾ Prof. Dr. Jan Romein, *Willem de Eerste, Koning-Koopman*, in: Jan en Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving*, Nederlandse gestalten uit zes eeuwen (Amsterdam, Querido) 1947, zesde druk, deel III, blz. 245-284, in het bijzonder blz. 250/1 en 272-282 = ca. 1959, achtste druk (niet-geïllustreerde dundrukeditie), blz. 619-647, i.h.b. blz. 622/3 en 638-645.

³⁾ Prof. Mr. E. J. J. van der Heijden, *Handboek voor de Naamloze Vennootschap naar Nederlands recht*, zevende druk bewerkt door Prof. Mr. W. C. L. van der Grinten (Zwolle, 1962), nr. 245, blz. 455/7 en nr. 284, blz. 532.

¹⁾ Deze wet is bestemd om te worden vervangen door de Drank- en Horecawet, *Staatsblad* 1964, nr. 386, die echter nog niet in werking is getreden.

vormen de door Wiarda verdedigde onverenigbaarheden geen voorbeelden van de samenhang tussen handelsrecht en handelsmoraal⁴⁾.

Een voorbeeld van die samenhang vormt wel een incompatibiliteit die voor de goede gang van zaken in een N.V. is voorgeschreven, bijv. de door het Ministerie van Justitie aanvaarde regel, dat de echtgenote van een directeur geen commissaris van die N.V. mag zijn. Deze regel wordt wel bestreden⁵⁾, maar toch lijkt zij juist: een commissaris heeft tot taak toezicht op de N.V. te houden en daarvan zou weinig terecht komen, indien er te nauwe (familie)banden tussen directeur en commissaris bestaan. Men zou zelfs geneigd zijn die departementale regel uit te breiden tot alle familieleden in de rechte lijn en tot de tweede graad in de zijlijn⁴⁾.

Voor de regeling van het toekomstige Nederlandse recht kan het van belang zijn te onderzoeken, of en zo ja, hoe dit onderwerp in de andere landen van onze cultuurkring is geregeld. Men denke in dit verband aan de andere Westerse democratieën, met name Groot-Brittannië en de Verenigde Staten van Amerika, en ook aan België, de Bondsrepubliek Duitsland, Luxemburg, Oostenrijk, de Scandinavische landen en Zwitserland.

H. Een voorbeeld van de samenhang tussen handelsrecht en handelsmoraal is ook de goede trouw, die van oudsher in de handel een grote plaats inneemt en de grondslag van het recht vormt. Symbolisch wordt zij uitgedrukt in de hand.

Hiërmeë is een samenvatting van de rede van de Groningse hoogleraar Wiarda gegeven. Een oorspronkelijke rede van een veelzijdig geleerde. Maar het moet de recensent van het hart, dat de rede veel zeer lange en ingewikkelde zinnen bevat: op vrijwel elke van de 46 blz. ontmoet men één of meer zinnen van tien of meer regels. Zelfs een lezer, die de tekst voor zich heeft, moet veel zinnen meermalen overlezen, voordat hij de betekenis ervan doorziet. Lastig voor een lezer is het ook, dat de noten niet onderaan de bladzijde waarbij zij behoren, maar achter de rede zijn afgedrukt. Een andere opmaak was echter typografisch niet goed mogelijk, omdat de rede is voorzien van niet minder dan 110 (honderdentien) noten, die vaak meer dan een halve en soms meer dan een hele bladzijde beslaan en samen 41 blz. kleine letters vullen. Misschien wel wat te veel van het goede!⁶⁾.

¹s-Gravenhage.

Mr. J. W. VAN DER SANDE.

⁴⁾ Deze opmerkingen dank ik aan Prof. Mr. W. J. Slagter. Het zou mij te ver voeren in deze bespreking te onderzoeken, of de genoemde onbaatzuchtigheid inderdaad gevaar loopt. Ik moge volstaan met de opmerking dat bijv. een hoogleraar die tevens commissaris van een of enkele n.v.'s is, praktische ervaring kan verwerven op een gebied dat hij zonder commissariaat alleen theoretisch kan bestuderen. Deze praktische ervaring kan aan wetenschap en onderwijs ten goede komen. En het loon dat hij als commissaris ontvangt, kan hij voor een liefdadig of cultureel doel bestemmen.

⁵⁾ T.a.p. noot 3, nr. 284, blz. 532.

⁶⁾ Mr. G. E. Langemeijer heeft de rede in het *Nederlands Juristenblad* van 30 mei 1964, blz. 592 aangekondigd; Prof. Mr. W. C. L. van der Grinten besprak haar kort in *De Naamlooze Vennootschap* van oktober 1964, blz. 99 en Mr. W. F. Lichtenauer beschouwde haar uitvoerig in het *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* 1964, afl. 5, blz. 379-386.

**U reageert op annonces in „E.S.B.”?
Wilt U dat dan steeds kenbaar maken!**

Geldmarkt.

De ontspanning van de geldmarkt na de jaarultimo, die wel een verkrapping heeft meegebracht, zonder dat deze ernstige vormen heeft aangenomen, heeft niet lang op zich laten wachten. Uit het verkeer terugstromend bankpapier en een voortgezette daling van 's Rijks Kas voerden zoveel middelen naar de markt toe, dat de banken zijn begonnen hun bij De Nederlandsche Bank opgenomen voorschotten af te lossen en daarnaast hun kaspositie te versterken.

Het tegoed van het Rijk bij de Centrale Bank is door het wekenlang excedent van betalingen boven ontvangsten dermate gedaald dat met het oog op toekomstige grote uitgaven versterking van de kas wenselijk werd. Vandaar, dat op 7 januari de Agent van het Ministerie van Financiën een inschrijving op negen- en twaalfmaandspromessen uitschreef. De belangstelling bleek bevredigend. Toegewezen werden f. 111,5 mln. negenmaandspromessen tegen 4 $\frac{5}{8}$ pCt. disconto en f. 497 mln. twaalfmaandspromessen tegen eveneens 4 $\frac{5}{8}$ pCt. Men mag aannemen, dat buiten het bankwezen anderen van de gelegenheid hebben gebruik gemaakt, liquide beleggingen tegen een aantrekkelijk rendement aan hun portefeuille toe te voegen.

De publikatie van de betalingsbalans over het derde kwartaal 1965 heeft ook enig licht geworpen op het effect van het internationale betalingsverkeer op de binnenlandse liquiditeitsontwikkeling. Wanneer men de post van het kapitaalverkeer van banken buiten beschouwing laat — immers, dit verkeer heeft geen invloed op de binnenlandse geldhoeveelheid — resteert over de eerste drie kwartalen van 1965 slechts een overschot van f. 61 mln. Hieruit blijkt, dat de betalingsbalans per saldo praktisch neutraal is geweest. Neemt men het derde kwartaal afzonderlijk dan is een overschot van f. 236 mln. te berekenen, waaruit volgt, dat in deze periode het internationale betalingsverkeer liquiditeitsverruimend heeft gewerkt. Dit verklaart mede de daling van de kapitaalmarktrente in juli en augustus van vorig jaar en de praktische stabiliteit in september.

Kapitaalmarkt.

In het afgelopen jaar heeft men herhaaldelijk de zwakke tendenties op de beurs verklaard uit buitenlands aanbod van Nederlandse effecten, met name uit de Verenigde Staten. De cijfers van de betalingsbalans laten nu echter zien, dat de op partiële waarnemingen gebaseerde mening onjuist is geweest. Per saldo werden in de eerste negen maanden van 1965 door Nederland geen binnenlandse effecten geïmporteerd doch voor niet minder dan f. 400 mln. naar het buitenland verkocht. Het is mogelijk, dat Amerika als verkoper aan de markt is geweest en het is ook begrijpelijk dat dit de aandacht heeft getrokken, doch hiertegenover hebben klaarblijkelijk andere landen tot een groter bedrag Nederlandse effecten gekocht.

De vroegere belangstelling van ingezetenen voor aankoop van buitenlandse effecten bleef aanhouden. Wij importeerden in januari t/m september voor f. 153 mln., hetgeen dus een kapitaalexport voor hetzelfde bedrag betekende. Wel moet worden vastgesteld, dat naarmate

in Nederland de rente steeg, deze aankopen terugliepen en in het derde kwartaal zelfs f. 25 mln. buitenlandse effecten zijn verkocht.

Opnieuw is duidelijk geworden hoe zeer het te be-
treuren is, dat betalingsbalanscijfers met zo grote ver-
traging — wat het derde kwartaal betreft met ruim drie
maanden — worden gepubliceerd, ofschoon de monetaire
autoriteiten over maandcijfers beschikken. Ook al zou
men terughoudend willen blijven ten aanzien van de
publikatie van maandcijfers dan moet het toch mogelijk
zijn maandelijks iets mee te delen over de tendenties.

De activiteit op de emissiemarkt over 1965 vergele-
ken met 1964 blijkt uit de volgende cijfers (in mln. gld.):

	1964	1965
Rijk	652	434
Lagere overheid	421	719
Publieke sector	416	888
Buitenland	56	104
Totaal	1.545	2.145

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1965	H. & L. 1966	7 jan. 1966
Algemeen	343	352 — 348	348
Internationale concerns	477	495 — 486	488
Industrie	313	318 — 315	315
Scheepvaart	136	139 — 137	139
Banken en verzekering	180	183 — 182	186
Handel enz.	163	166 — 164	164

Bron: A.N.P. - C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).	30 dec. 1965	7 jan. 1966
Philips	f. 112,50	f. 119,30
Unilever, cert.	f. 114	f. 117,50
Kon. Petroleum	f. 147,60	f. 149,40
A.K.U.	389	386
K.L.M.	f. 268	f. 271
Hoogovens, n.r.c.	440	447
E.M.S.	190	203
Kon. Zout-Ketjen	765½	775
Zwanenburg-Organon	f. 171	175
Robecco	f. 222	f. 225
New York.		
Dow Jones Industrials	964	986
Rentestand.		
Langlopende staatsobligaties b)	5,98	6,02
Aandelen: internationalen b) .. lokale b)
Disconto driemaands schatkist- papier	4½	..

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. JONGMAN.

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend. Begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

N.V. ORGANON - OSS

heeft op zijn FINANCIËEL-ECONOMISCH BUREAU
een vacature voor een

econoom

die afgestudeerd is in de bedrijfseconomische
studierichting.

Het financieel-economisch bureau is als staforgaan
van de Directie o.a. belast met long-range planning
en kosten- en rendementsbewaking.

Mogelijkheden voor een snelle promotie zijn aan-
wezig. Mede om deze reden gaat de voorkeur uit
naar een kandidaat met enkele jaren ervaring als
bedrijfseconoom. Zijn leeftijd zal tussen 25 en
35 jaar moeten liggen.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de afdeling
Personeelszaken, Kloosterstraat 6, Oss, onder ver-
melding van nr.: 693.

Organon

N.V. Ned. Spoorwegen zoekt

enkele economen en juristen

Ter versterking van de staf van het secretariaat van ons bedrijf zoeken wij contact met jonge economen en juristen met economische belangstelling.

De te vervullen functies liggen op de terreinen van

- **economisch onderzoek**
- **algemeen bedrijfsbeleid**
- **concernaangelegenheden**

Het **economisch onderzoek** is gericht op de langere termijn en op macro-economische naast bedrijfseconomische vraagstukken, die zowel het spoorvervoer als het vervoer in algemene zin betreffen. In aanmerking komen academisch gevormde economen met belangstelling voor toepassing van wiskundige methoden.

Het **algemeen bedrijfsbeleid** eist de behandeling van vraagstukken die voor de toekomst van het openbaar vervoer en van het spoorwegconcern in het bijzonder van belang zijn. Daartoe behoren de ruimtelijke ontwikkeling, rentabiliteitsvraagstukken en de internationale samenwerking op vervoersgebied. Voor deze sector zoeken wij een econoom die zich allround wil ontwikkelen en zich ook tot publicistisch werk aangetrokken voelt.

Voor behandeling van **concernaangelegenheden**, die in de eerste plaats betreffen de dochterondernemingen van het spoorwegbedrijf werkzaam in het openbare busvervoer, gaat onze voorkeur uit naar een jong jurist met economische belangstelling en enige praktijkervaring.

Voor nadere inlichtingen of voor het maken van een afspraak voor een oriënterend gesprek, kan men zich telefonisch in verbinding stellen met een stafmedewerker van het secretariaat van NS, nummer 030-15871, toestel 1726. Schriftelijke reacties, onder vermelding van Sct, te richten aan Personeelzaken van NS (2e afdeling), Moreelsepark, Utrecht.

635



Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave



deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Door een ieder te hanteren fondsanalyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronica scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 6e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

Blijf bij!

Lees „E.-S.B.”

***Maak gebruik van
de rubriek***

VACATURES

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend; begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!



VOOR DEZE ↑ SCHADE STAAT DIT ↑ GARANT

Soms blijft het ongeluk niet in het kleine hoekje. Verstandig is het de aansprakelijkheid te dekken bij CENTRAAL BEHEER. Want CENTRAAL BEHEER is samen met de bij haar aangesloten ondernemersorganisaties een coulante verzekeringscombinatie. CENTRAAL BEHEER is een instelling voor het bedrijfsleven en daarom de aangewezen drager voor bedrijfsrisico's.

WET-RISICO

bedrijfs-w.a.-verzekering, motorrijtuigverzekering, ongevallenverzekering voor inzittenden van automobielen, collectieve invaliditeitsverzekering.

BRAND-RISICO

brand- en bedrijfsschadeverzekering van industriële en andere objecten.

MOLEST-RISICO

verzekering tegen oorlogsschade, stormschade en andere risico's.

VERVOER-RISICO

transportverzekering van goederenzendingen in binnen- en buitenland.

PENSIOEN-RISICO

collectieve ouderdoms-, weduwen-, wezen- en invaliditeitsverzekering.

VERENIGING VOOR CENTRALE ELEKTRONISCHE ADMINISTRATIE - C.E.A.

loon-, voorraad-, debiteuren-administratie, facturering enz. met behulp van elektronische apparatuur.



CENTRAAL BEHEER

BOS EN LOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM - W. TEL. 134971 - POSTBUS 8400

Het Bureau voor Betere Bedrijfsvoering
Postelstraat 59 te 's-Hertogenbosch
zoekt voor de bedrijfseconomische afdeling een

jong bedrijfseconoom

met een praktische instelling voor een zelfstandige werkring.
Zijn taak zal omvatten o.a. bedrijfsvoorlichting van middelgrote bedrijven en het geven van voorlichting aan ondernemers d.m.v. gespreksgroepen.
Tevens dient hij op de hoogte te zijn van organisatie en planning en te beschikken over de nodige stilistische ervaring.
Eventueel kan hij voor deze taken worden opgeleid.
Sollicitaties te richten aan de directeur drs. J. F. ten Hacken.



De N.V. NEDERLANDSE MELK-UNIE is een van de grootste ondernemingen op het gebied van de productie van melk, melkproducten, ijs en frisdranken met ongeveer 3.750 medewerkers. In verband met de noodzakelijke uitbreiding van de bedrijfseconomische afdeling op ons hoofdkantoor hebben wij plaats voor:

1. JONGE BEDRIJFSECONOOM

EN

2. S.P.D.-er

De werkzaamheden van de afdeling bestaan uit:

- Bedrijfsvergelijking en periodieke doorlichting van de 18 tot het concern behorende bedrijven
- Opstellen van beleidsrapporten — korte en lange termijnplanning.
- Beoordeling van investeringen.

Voor de onder 1. genoemde functie zoeken wij een

- Academisch gevormde bedrijfseconoom
- Met enkele jaren ervaring op een of meer van bovengenoemde terreinen
- In de leeftijd van 25-30 jaar.

Voor de onder 2. genoemde functie, waarvan het accent ligt op de verzameling en verwerking van de informatie, benodigd voor de economische beoordeling, komen in aanmerking kandidaten

- met volledige S.P.D.-opleiding
- met een aantal jaren ervaring in de administratieve en/of economische sector van het bedrijfsleven
- die niet jonger dan 30 jaar zijn.

Schriftelijke sollicitaties, met uitvoerige inlichtingen, worden gaarne ingewacht door het Hoofd Personeelszaken, Europahuis, James Wattstraat 77-79, Amsterdam.

nmu

n.v. nederlandse melk-unie

*U reageert op
annonces in*

„E.-S.B.”?

★

*Wilt U dat dan steeds
kenbaar maken!*

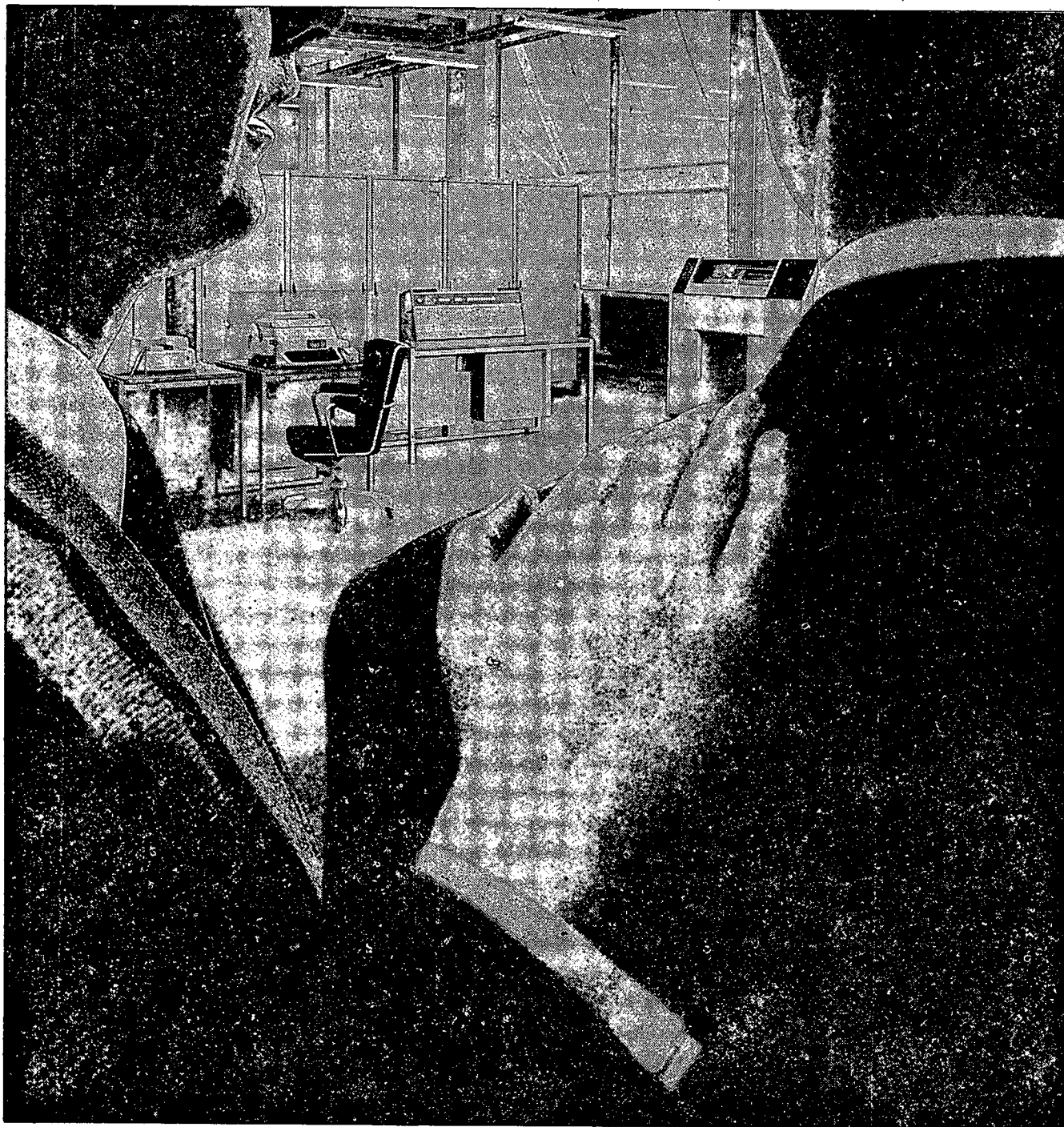
Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER



EL
ELECTROLOGICA

Ja, zó een heeft U nodig

Zo'n machtige elektronische reken- en administratiemachine EL X8 of een kleiner type uit de befaamde serie EL X2, EL X3, EL X4, EL X5 en EL X8. Beslissend voor de keuze zijn het op te lossen probleem en de hoeveelheid te verrichten werk. Maar voor elk concreet geval is de juiste computer in deze compatibele serie te vinden. Dat hij met toenemende behoeften mee kan groeien, spreekt van zelf. Als het maar een van de in binnen- en buitenland vermaarde Electrologica-computers is.

ELECTROLOGICA, STADHOUDERSPLANTSOEN 214, POSTBUS 207, DEN HAAG, TELEFOON 51 46 41

OHRA

ZIEKTE
KOSTEN-
VERZEKERING



POSTBUS 87
ARNHEM tel. 0 8300-35651

te koop:

*8 jaar ervaring in
marketing management -
all-round kennis op
gebied van verkoop van
vele vooraanstaande merk-
artikelen - creativiteit ge-
stoeld op nuchtere kijk en
gevoel voor het haalbare*

Deze „aanbieding” ontstond op meer of minder emotionele gronden — bijv. de angst om op 35-jarige leeftijd arrivé te worden en de behoefte door verandering van omgeving het enthousiasme te verfrissen. Dit maakt een en ander wellicht tot een „tijdelijke aanbieding”. Reden om snel te reageren wanneer u een marketing manager zoekt die in deze functie zowel in het bedrijfsleven als in de reclamewereld zijn ervaring verwierf en die gewend is mensen van velerlei geaardheid en niveau te „brieven” en te enthousiasmeren.

Een briefje onder nr. ESB 2-1, zal u met deze (NEH) econoom in contact brengen.